

ToWe-prosjektet

Bedre vilkår for småbarns trivsel

Småbarns trivsel

Håndbok

Ansvarsfraskrivelse:

«Denne publikasjonen er produsert med støtte fra EU-programmet Erasmus+. Innholdet i denne publikasjonen er utelukkende ToWe-prosjektets ansvar og skal ikke på noen måte tolkes som å gjenspeile synspunktene til NA og kommisjonen.»

Innhold

Forfattere og bidragsytere	3
Innledning til håndboken for småbarns trivsel:	4
<ul style="list-style-type: none"> • Innledning 	
Håndbokens mål	4
Teoretisk bakgrunn og litteratur	5
<ul style="list-style-type: none"> • Trivsel i en internasjonal kontekst • Nasjonal kontekst for England, Norge og Spania • Definisjoner på trivsel fra England, Norge og Spania • Trivselshjulet 	5 5 8 10
Dimensjoner og aspekter ved trivsel:	16
<ul style="list-style-type: none"> • UNICEF – barns trivsel i rike land • Leuven-skalaen for trivsel og engasjement • Skala for «Sustained Shared Thinking» og emosjonell trivsel 	16 19 20
Bruke verktøyet for trivselsvurdering:	22
Dimensjon 1 – Familie-, hjemme- og miljøfaktorer	24
<ul style="list-style-type: none"> - Miljøfaktorer <ul style="list-style-type: none"> • Boforhold • Trygt og stimulerende - Familie <ul style="list-style-type: none"> • Familiedemografi og livsstil • Hjemmespråk og andrespråk 	24 24 25 25 25 25
Dimensjon 2 – Små barns helse	26
<ul style="list-style-type: none"> - Fysisk og psykisk helse <ul style="list-style-type: none"> • Helse og barnesykdommer • Behov og evner • Faktorer som hindrer trivsel - Helsekontroller 	27 27 28 28 28
Dimensjon 3 – Små barns barnehagemiljø	30
<ul style="list-style-type: none"> - Muligheter for lek og læring - Helse og sikkerhet - Læringsmiljø – utvikling og læring: <ul style="list-style-type: none"> • Fysisk miljø • Sosialt miljø • Emosjonelt miljø • Kognitivt miljø og språkmiljø 	30 31 32 32 32 32 33

- Bemanning	33
• Personalets kvalifikasjoner, erfaring og opplæring	33
• Din profesjonelle rolle	33
• Ordningen med primærkontakter	34
Dimensjon 4 – Små barns utvikling og læring:	35
- Personlig, sosialt, emosjonelt og åndelig	36
• Samhandling, engasjement og lek	36
• Tilknytning	37
• Tilvenning	37
• Måltider	37
- Kognisjon, språk og kommunikasjon	37
• Oppmerksomhet og konsentrasjon	37
• Stemme og uttrykksmåter	38
• Hjemmespråk og andrespråk	38
- Fysisk utvikling	38
• Fysiske ferdigheter og holdninger	38
- Atferd	38
• Følelsesmessig fleksibilitet	38
• Regulering av følelser og atferd	38
• Konfliktløsning	39
Dimensjon 5 – småbarns stemme og uttrykk	39
Dimensjon 6 – småbarns andrespråk	40
Dimensjon 7 – småbarns måltider	40
Henvisninger	40

Forfattere og bidragsytere:

Forfattere:

Kingston University (Storbritannia)

Helen Sutherland og Yasmin Mukadam

Bidragsytere:

1. Universitetet i Stavanger (Norge)

Monika Röthle og Yngve Rosell

2. Universitat Ramon Llull (Spania)

Cristina Corcoll, Carme Flores og Àngels Geis

3. Achieving for Children (Storbritannia)

Alison McGee med kolleger

4. Sandnes kommune (Norge)

Ingrid Eikeland, Liv Hjertø og Harrieth Elin Kristiansen Strøm

5. Sinaturmo – Petita Escola (Spania)

Natàlia Turmo og Sílvia Turmo

6. Suara Serveis – Escola Bressol Mas Balmanya (Spania)

Mireia Miralpeix, Anglerill Maria Jose Riellab og Maria Àngels Domènech

Innledning

Velkommen til denne håndboken som er et praktisk hjelpemiddel for barnehageansatte som vil gi småbarn fra vanskelig stilte familier bedre muligheter for læring og trivsel. Den skal understøtte barnehageansattes kunnskaper om og forståelse av de ulike dimensjonene som påvirker småbarns trivsel. Håndboken tar opp bruken av verktøyet for trivselsvurdering, belyser de ulike dimensjonene ved trivsel og konsekvensene av disse, den teoretiske bakgrunnen og de internasjonale og nasjonale retningslinjene som innvirker på det som foregår i barnehagen. Konteksten for trivsel innenfor hvert enkelt partnerland (politiske, økonomiske og samfunnsmessige aspekter) blir utforsket med henblikk på hvordan de fremmer eller hindrer vanskelig stilte småbarns trivsel.

Barns trivsel er universelt anerkjent av UNICEF i en rapport fra 2013 (Innocenti Report Card 11): *Barns helse i rike land*. Trivselsskåren¹ for hvert partnerland viser stor spredning i rangeringen:

- Norge – 2
- Storbritannia – 16
- Spania – 19 (UNICEF, 2013:5)

EURYDICE-dokumentet (2009) *Early Childhood Education and Care in Europe: Tackling Social and Cultural Inequalities* dokumenterte hvordan hensiktsmessig undervisning i førskolealder kan fremme livslang læring og gi muligheter for økt likestilling ved å støtte barn til å nå sitt fulle potensial. Denne studien fokuserte særlig på mangfold og vanskeligstilte barn og deres familier, og fremhevet at «det som virker avgjørende for samtlige tilnærminger, er et positivt sosioemosjonelt klima, med emosjonelt trygge og stabile relasjoner og sensitive og lydhøre, men ikke påtrengende voksne» (ibid:32).

Håndbokens mål

Håndboken for småbarns trivsel har som mål å:

- gjøre barnehageansatte kjent med trivselens teoretiske bakgrunn, dimensjoner og aspekter og hvordan disse kan brukes til å evaluere praksis
- øke barnehageansattes bevissthet om kompleksiteten i dimensjoner og aspekter ved småbarns trivsel
- gi barnehageansatte et verktøy for trivselsvurdering for å evaluere og hjelpe dem med å bedre kvaliteten på gjeldende tilbud og praksis
- hjelpe barnehageansatte med å finne hensiktsmessige strategier for god praksis som fremmer småbarns trivsel, identifisert av partnerbarnehagens ansatte gjennom deres handlingsplaner, strategier, felles praksis og reflekterende dialog

---

¹ I denne trivselsskåren betyr 1 høyest grad av trivsel.

Teoretisk bakgrunn og litteratur

Trivsel i en internasjonal kontekst

Diskursen omkring trivsel har vært aktuell siden år 2000, og spesielt etter at UNICEF (2000:3) fastslo at «oversikten over barnefattigdom som ble presentert i dette første *Innocenti Report Card*, inneholder de mest omfattende beregningene av barnefattigdom som hittil er foretatt i den industrialiserte verden.» Dette etablerte en kontekst for vurdering av trivsel innenfor samtlige 29 medlemmer av Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD). Før dette erkjente imidlertid FNs konvensjon for barnets rettigheter (barnekonvensjonen) «that the child, for the full and harmonious development of his or her personality, should grow up in a family environment, in an atmosphere of happiness, love and understanding» (UNICEF, 1989a:3) [at barn bør vokse opp i et familiemiljø, i en atmosfære av glede, kjærlighet og forståelse for å sikre full og harmonisk utvikling av deres personlighet]. Dette sammenfatter alt som ligger i begrepet trivsel, og forteller hva som kreves for å dekke disse behovene i dag og i fremtiden, både når det gjelder småbarns rettigheter og deres læring og utvikling.

Ved århundreskiftet ba EU sine medlemsland om å «fastsette spesifikke mål som et ledd i innsatsen for å bekjempe fattigdom» (UNICEF, 2000:5). I etterkant av dette Storbritannia seg som mål å halvere barnefattigdommen innen 2010 og utrydde den innen 2020. Dette har vært en politisk vekker for å få europeiske land til å fokusere på fattigdom og vanskeligstilte familier.

Nasjonal kontekst for England, Norge og Spania

England

Den britiske barneloven (Children Act) av 1989 la et juridisk grunnlag for barns trivsels- og utviklingsbehov i Storbritannia og gjenspeilte visse elementer i barnekonvensjonen (UNICEF, 1989). Dette førte til programmet *Every Child Matters* (DfES, 2003), som skisserte resultatene for tjenester rettet mot barn i Storbritannia. Dette programmet styrket barneloven (Children Act) av 2004 og barnehageloven (Childcare Act) av 2006, og dannet grunnlaget for rammeverket *Early Years Foundation Stage* (EYFS) (DCSF, 2008), som støttet målsettingen om barns trivsel. Lovgivningen ovenfor har understøttet det aktuelle politiske kravet om *More Affordable Childcare* (DfE, 2013), som har økt mengden av rimelige barnehage tilbud til barn og deres familier.

Early Years Entitlement, Early Years Pupil Premium og Free Early Education and Childcare for Two year olds (FEET) (DfE, 2015) sørger for et barnehage tilbud av god kvalitet for småbarn fra vanskeligstilte familier for å fremme deres utvikling og læring.

Early Years Entitlement gir alle tre- og fireåringer i England tilbud om 570 timers gratis barnehage eller tilsvarende per år (DfE, 2015). Dette tas vanligvis ut som 15 timer per uke i 38 av årets uker, men det er oppe til vurdering å utvide til 30 timer (DfE, 2015). *Early Years Pupil Premium* tilbyr ytterligere økonomisk støtte til barnehager for å forbedre tilbudet til tre- og fireåringer fra vanskeligstilte familier (DfE, 2015).

Free Early Education and childcare for Two year olds (FEET) er et tilbud til vanskeligstilte småbarn som oppfyller de spesifikke kriteriene for å være berettiget (DfE, 2015). Dette gir dem de samme rettighetene som *Early Years Entitlement*.

Britiske myndigheter har identifisert trivsel (Wellbeing) som et strategisk utviklingsområde for regjeringens politikk. De har derfor fastsatt politiske mål for hvordan trivsel skal omsettes til tiltak for å øke trivselen innenfor helse og utdanning. Det er identifisert fire hovedområder for utvikling av trivsel:

1. Bygge en økonomi for høy trivsel: arbeidsmarkedstiltak
  2. Bygge steder for høy trivsel: planleggings- og transporttiltak
  3. Bygge personlige ressurser: «mindfulness» innenfor helse og utdanning
  4. Verdsette det som betyr noe: kunst og kultur
- (Tverrpolitisk parlamentsgruppe *Group on Wellbeing Economics*, 2014)

Dette har ført til at «mindfulness» er blitt et tema i skoler og barnehager for å øke trivselen hos lærerne/ barnehageansatte og barna (tverrpolitisk parlamentsgruppe om trivselens økonomi, 2015).

UNICEF ga Ipsos MORI (2011) i oppdrag å utføre en kvalitativ vitenskapelig studie. UNICEFs Report Card 7 plasserte Storbritannia nederst på tabellen for barns trivsel, herunder på tre viktige trivselsdimensjoner (ibid:3). Britiske myndigheter ser ut til å arbeide aktivt for å endre dette gjennom tiltakene som er beskrevet ovenfor.

Norge

Selv om FN i flere har rangert Norge som verdens beste land å leve i (Human Development Index), så finnes også her en voksende andel barn som lever i fattigdom². Det er særlig den økende innvandrerbefolkningen som har vedvarende lav inntekt. Dette er en av årsakene til at minoritetsbarn har lavere barnehagedeltakelse enn den øvrige barnebefolkningen. Det er derfor iverksatt flere støtteordninger for å sikre barn fra lavinntektsfamilier adgang til barnehage. I 2016 fikk alle 3-, 4- og 5-åringer som bor i husholdninger med lav inntekt, rett til å få 20 timer gratis oppholdstid i barnehage per uke. Hva som regnes som lavinntekt blir årlig fastsatt av departementet³. Dessuten skal alle barnehager gi redusert pris, dersom barnehageprisen er høyere enn 6% av husholdningens samlede inntekt. Disse støtteordninger skal bidra til alle barns trivsel og utvikling av deres evner. Det vil si barnehagedeltakelse skal bidra til å jevne ut sosiale forskjeller.

Trivsel er på flere måter omtalt på Utdanningsdirektoratets nasjonale informasjonssider. Begrepet blir aldri definert, men det er utarbeidet materiell for å inspirere barnehagenes arbeid med å fremme alle

---

² Statisk sentralbyrå utarbeider forløpende statistikker om barns levekår www.ssb.no

³ <https://www.udir.no/regelverk-og-tilsyn/barnehage/foreldrebetaling>

barns trivsel. I veiledningsheftet "Barns trivsel - voksnes ansvar. Forebyggende arbeid mot mobbing starter i barnehagen⁴" er det lagt vekt på personalets ansvar for det psykososiale miljø, barns relasjoner og vennskap i lek og samarbeidet mellom hjem og barnehage. Videre er det laget korte filmer som utgangspunkt for faglige diskusjoner om barns trivsel og voksnes ansvar.

Mobbing i barnehagen

Statsministeren og alle parter på utdanningsområdet (= stakeholders) har undertegnet et *Manifest mot mobbing*, der de forplikter seg til at alle barn skal ha et godt og inkluderende oppvekst- og læringsmiljø med nulltoleranse for mobbing. Dette har ført til mobbing i skole og barnehage er blitt et viktig tema i samfunnsdebatten i Norge.

Det nasjonale Læringsmiljøsenetret tilbyr filmer og veiledningsmateriell om hvordan barnehagen kan forebygge mobbing og hva en skal foreta seg dersom barn mobber andre barn. Når det gjelder forebygging viser de til at internasjonal forskningslitteratur framhever særlig nære relasjoner og interaksjoner som viktige for barns trygghet, trivsel, utvikling og læring. Videre finnes diverse lesestoff og artikler på <http://laringsmiljosenteret.uis.no/barnehage/mobbing-i-barnehagen>

Foreldreutvalget for barnehager tilbyr fagartikler og konkrete forslag på hva foreldre og barnehage kan gjøre når et barn utsettes for mobbing. Et viktig poeng er å erkjenne at det foregår i barnehagen og unngå at slike hendelser blir banalisert. Kjentegn på slik plaging mellom de yngste barn er: slåing, dytting og lugging, erting, bli ledd av, kalt sårende ting, eiendeler blir ødelagt og gjemt bort, utestenging. Dette er beskrevet i et informasjonsskriv til foreldre som distribueres på 6 språk⁵. Det er utviklet en ny definisjon av mobbebegrepet som sier: "Mobbing av barn i barnehagen er handlinger fra voksne og/eller andre barn som krenker barnets opplevelse av å høre til og være en betydningsfull person for fellesskapet"⁶.

I en nasjonal spørreundersøkelse oppgir 97 prosent av barnehagene at de arbeider systematisk med sosial kompetanse og barns trivsel. 85 prosent av barnehagene angir at de har rutiner for å følge opp informasjon om barns trivsel. Barnehagestyrerne mener også at personalet i stor, eller svært stor grad, legger til rette for at barna skal oppleve trygg tilknytning⁷. Samtidig viser andre studier, der en har observert og intervjuet barn, at ikke alle barnehagebarn blir sett, forstått og anerkjent⁸. Vi kan oppsummere med at barns trivsel er mye omtalt tema, men ikke en realitet for alle barnehagebarn. Det er fortsatt et forbedringspotensial.

---

⁴ Dette foreligger også på engelsk

http://www.udir.no/globalassets/upload/barnehage/pedagogikk/veiledere/barns_trivsel_engelsk.pdf

⁵ <http://www.fubhg.no/mobbing.179541.en.html>

⁶ <http://www.fubhg.no/vaksne-bagatelliserer-mobbing-i-barnehagen.5824556-179541.html>

⁷ Sivertsen, H. et al. (2014) *Spørsmål til barnehage-Norge*. Trøndelag Forskning og utvikling.

⁸ Bratterud, Å., Sandseter, E.B., Seland, M. (2012) *Barns trivsel og medvirkning i barnehagen*, Trondheim: NTNU Samfunnsforskning AS

Spania

Begrepet «trivsel» er ikke hyppig brukt i offentlige dokumenter. Det er implisitt tatt med i de mest sentrale målene for spanske barnehager. Det pedagogiske arbeidet med aldersgruppen (0–3 år) i den katalanske rammeplanen (Departament D'Educació, 2010) er imidlertid tydelig relatert til trivselsbegrepet, og fastslår at barnehagen har som mål:

«å medvirke til barns utvikling på emosjonelt og affektivt, fysisk og motorisk, sosialt og kognitivt nivå, ved å skape en hyggelig atmosfære der de føler seg velkommen, og som genererer forventninger om læring» (Departament D'Educació, 2010).

Videre heter det i det samme offisielle dokumentet at det pedagogiske innholdet skal fremme småbarns følelsesmessige utvikling, deres personlige vekst, utviklingen av et positivt og balansert selvbilde, utforskning av omgivelsene og kroppens muligheter, bevegelse og kroppsbeherskelse, slik at de kan bli stadig mer selvstendige. Det skal også gi dem rom for å eksperimentere, forholde seg til hverandre og kommunisere med andre mennesker (barn og voksne) via forskjellige språk, ved å lære seg å leve sammen.

Eksplisitt nevnes begrepet «trivsel» bare én gang i planen (Departament D'Educació, 2010), og der dreier det seg om fysisk (ikke emosjonell) trivsel. Et nyere dokument som ble publisert i 2012, der retningslinjer for første trinn i barnehagen (0–3 år) er beskrevet i detalj, inneholder en rekke krav som må oppfylles for å sikre barns trivsel (Generalitat de Catalunya Departament d'Ensenyament, 2012).

Spesifikt hevdes det at for å sikre barns trivsel må det bygges gode relasjoner mellom ulike aktører som er involvert i barns læring, og her understrekes familiens grunnleggende betydning. Dokumentet legger videre vekt på at daglige aktiviteter må organiseres slik at barna opplever dem som tid for å klare seg selv, og som en kilde til trivsel. Et ytterligere aspekt som angår trivsel, er knyttet til barnas muligheter for lek i barnehagen, det vil si å se leken som en grunnleggende og nødvendig aktivitet for at læring skal finne sted, og for å fremme trivsel.

Definisjoner av trivsel fra England, Norge og Spania

Begrepet «trivsel» brukes ofte innenfor barnehagesektoren, men perspektivene på begrepet og hva det betyr, varierer fra barnehage til barnehage og fra land til land. Du vil oppdage at trivsel kan defineres på en rekke ulike måter, og det vil virke inn på ditt eget syn, hvilke verdier du har og hvordan du arbeider med småbarna i praksis.

Nedenfor presenteres to ulike definisjoner av hva trivsel innebærer:

«Når vi vil finne ut hvordan hvert enkelt barn har det i barnehagen, må vi først undersøke i hvilken grad barna føler seg avslappet, handler spontant og gir uttrykk for livsglede og selvtillit. Alt dette er indikasjoner på at den emosjonelle trivselen er OK, og at deres fysiske behov, behovet for ømhet og kjærlighet, behovet for trygghet og tydelighet, behovet for sosial anerkjennelse, behovet for å føle seg

flink og behovet for mening og moralske verdier i livet er tilfredsstilt. Tiltak som sikrer at barna trives, gjør dem sterkere og lar dem beholde kontakten med sine egne følelser.» (Laevers, 2005)

Statham og Chase (2010) definerer begrepet trivsel som livskvalitet. «Det er en dynamisk tilstand som forsterkes når folk kan nå sine personlige og sosiale mål.» De hevder at «definisjonen av trivsel, og særlig trivsel i barndommen, ikke bare er kompleks, men at den også har flere dimensjoner og burde omfatte dimensjoner av fysisk, sosial og emosjonell trivsel; den burde fokusere på barnas liv her og nå, men også se fremover mot deres fremtidige liv; og den burde omfatte både subjektive og objektive faktorer.» (ibid:12)

Refleksjon:

- Les og identifiser de felles ordene som er brukt til å forklare begrepet trivsel her.
- Hvordan samsvarer definisjonene med ditt eget syn, verdier og praksis når det gjelder å fremme småbarns trivsel?

Her er tre definisjoner fra TODDLER-prosjektet (2013a):

England

«Trivsel er en tilstand eller et eksistensielt forhold som kjennetegner et individ som realiserer sitt fulle potensial gjennom egen velstand, velferd, livstilfredshet, helse, eudaimoni (menneskelig lykksalighet) og lykke» (TODDLER-Sutherland og Styman, 2013a:21).

Norge

“Trivsel er en positiv fysisk, mental og sosial tilstand. Den fremmes av forhold som omfatter positive personlige relasjoner med voksne og jevnaldrende, et miljø som er tilrettelagt for utfordrende innendørs og utendørs lekeaktiviteter, og et inkluderende fellesskap som lar hvert enkelt barn få oppleve glede og lykke, utfolde sitt potensial og uttrykke sitt syn på de pågående aktivitetene” (TODDLER- Röthle og Mørkeseth, 2013a:31).

Spania

«Å skape de nødvendige vilkårene som kan garantere for barns trivsel, er aksene som hovedmålene for barnehagen 0–3 (småbarnstrinnet) dreier seg om. (...) Trivsel er den fysiske og emosjonelle tilstanden som lar barnet fullt ut få utvikle sin selvstendighet ut fra egne forutsetninger, individuelt eller i relasjoner med andre, i en spesifikk kontekst og gjennom ulike språk, med henblikk på hvert eneste av barnets behov, alle instinkter og alle evner» (TODDLER – Corcoll López, Flores og Geis, 2013a:52).

Refleksjon:

- Reflekter over din egen forståelse av begrepet trivsel.
- Hva legger du i det?
- Hvorfor er trivsel en viktig faktor i arbeidet med småbarn?

Reflekter over ditt eget lands definisjon av trivsel:

- Hvordan kommer dette til uttrykk i din egen praksis?
- Finn likhetstrekk mellom landene – Englands, Norges og Spanias definisjon av trivsel

Bruk ordskyen for trivsel (figur 1) og lag din egen definisjon

Figur 1 – ordskyen for trivsel

Trivselshjulet

Det finnes flere teoretiske rammeverk, for eksempel Bronfenbrenner, som kan anvendes for å vise kompleksiteten og forholdet mellom læring, utvikling og samfunnssystemer som påvirker småbarnets trivsel. Bronfenbrenners (1979) økologiske system består av ulike delsystem som påvirker hverandre:

1. Makrosystemet – den nasjonale ideologien som påvirker et lands politiske, økonomiske, kulturelle og samfunnsmessige kontekst.
2. Eksosystemet – storsamfunnet som påvirker familien og har innvirkning på småbarns opplevelser innenfor familien, for eksempel foreldrenes arbeidssituasjon og konsekvensene den har for småbarna.

3. Mesosystemet – det innbyrdes forholdet mellom de ulike systemene og innvirkningen de har på småbarns trivsel og utvikling, for eksempel mellom familielivet og livet i barnehagen.
4. Mikrosystemet – småbarns samspill, relasjoner og konkrete opplevelser i sitt miljø (hverdag).
5. Kronosystem – den konstante bevegelsen gjennom de økologiske systemene og mønsteret for hendelser og overganger i miljøet i løpet av livet, som påvirker individets utvikling.

Makrosystemet kan brukes til å identifisere de politiske og sosiale reformene som ligger til grunn for det enkelte lands politikk og nasjonale retningslinjer, samfunnsmessige systemer og kultur; som igjen påvirker mikro-, meso - og eksosystemene på neste nivå. Disse utenforliggende systemene har en fundamental innvirkning på små barn og familiene deres, etter hvert som de opplever økologiske overganger gjennom skiftende miljømessige forhold i hjemmet og det utvidede miljøet, for eksempel nye søsken eller det å begynne i barnehage.

Refleksjon:

Reflekter over hvordan makrosystemet virker inn på mesosystemet eller mikrosystemet.

- Hvordan virker dette inn på og påvirker hva du tilbyr og praktiserer for å bidra småbarns trivsel?

England

For eksempel de politiske retningslinjene National Political Policy of the UK (makrosystemet) med hensyn til finansieringsordningen Free Early Education and childcare for Two year olds (FEET) for dårlig stilte småbarn. Innvirkningen dette har hatt på barnehager og deres tilbud for å møte utfordringene de har vært stilt overfor i arbeidet med vanskeligstilte småbarn (mesosystemet).

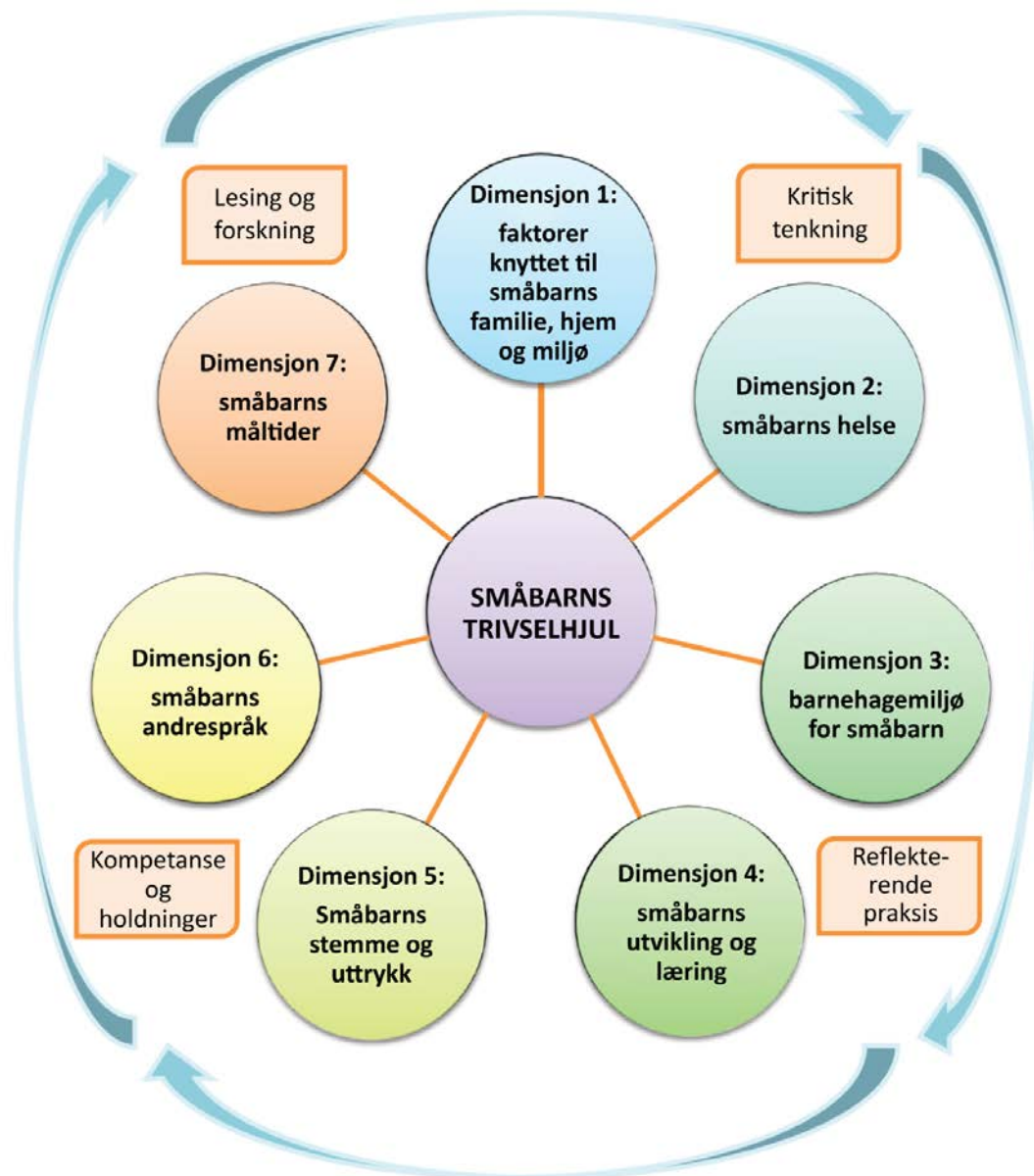
Norge

Myndighetene har innført krav om at alle barnehageansatte som har et annet førstespråk enn norsk eller samisk, skal dokumentere norskkunnskaper i form av språkprøver (makrosystem). En av barnehagens viktigste oppgaver er å utvikle barnets språk, fordi språket er nøkkelen til lek og nye vennskap. Derfor er det viktig at barna har voksne rundt seg som kan hjelpe dem med å utvikle språket. Hensikten med denne endringen på makronivå er å forbedre det enkelte barns trivsel i sin barnehage (mikronivå).

Spania

For eksempel har katalanske myndigheter (makrosystemet) innført et nytt opptakskrav for studenter til barnehagelærerutdanningen på universitetsnivå. De må ta en test for å dokumentere språkkompetanse i katalansk og spansk. Dette er for å sikre at de har tilstrekkelig kompetanse i begge språk før de begynner ved universitetet, og når den tid kommer, før de går ut i arbeidslivet (mesosystemet).

Figur 2 – Trivselshjulet utgjør et rammeverk som barnehageansatte kan bruke til å utvikle egne kunnskaper om og forståelse for småbarns trivsel, og av trivselens ulike dimensjoner. Dette rammeverket ligger til grunn for samtlige TOWE-håndbøker og gir en samlet oversikt over de ulike elementene i småbarns liv som berører deres trivsel. Dimensjonene 1-4 vil bli belyst i denne håndboken, dimensjon 5 i håndboken *Små barns stemme og uttryksmåter*, dimensjon 6 småbarns andrespråk i håndboken *Flerspråklighet i småbarnsgruppen* og dimensjon 7 i håndboken *Måltider i småbarnsgruppen*.

Figur 2 – Trivselshjulet (Mukadam og Sutherland)

Denne håndboken gir deg en innføring i betydningen av kritisk tenkning og reflekterende praksis, og forteller deg hvordan du kan utvikle den nødvendige evnen til å lese og forske, og utvikle kompetansen og holdningene som kreves for å tilrettelegge for småbarns trivsel.

Fire pedagogiske elementer:

1. **Kritisk tenkning**
2. **Lesing og forskning**
3. **Reflekterende praksis**
4. **Kompetanse og holdninger**

Kritisk tenkning

Kritisk tenkning er den aktive prosessen med å skape logiske sammenhenger mellom ulike begreper og ideologier. Prosessen innebærer å anvende kunnskaper, analysere begreper og skape en syntese av den eksisterende forståelsen og den nye forståelsen, verdier og livssyn som utvikles og anvendes i løpet av denne læringsprosessen.

Refleksjon:

Bruk punktene nedenfor til å besvare de kritiske spørsmålene:

- En kritisk tenker tar opp viktige spørsmål og problemer, utfordrer livssyn og verdier, og formulerer dem klart og presist
- Innhenter og vurderer relevant informasjon, kommer frem til veloverveide konklusjoner og løsninger, og prøver dem ut mot relevante kriterier og standarder (f.eks. ToWe-dimensjoner ved trivselshjulet)
- Har et åpent sinn overfor alternative tenkemåter, erkjenner og vurderer deres forutsetninger, implikasjoner og praktiske konsekvenser
- Kommuniserer med andre på en hensiktsmessig måte for å finne løsninger på komplekse problemer

(Paul og Elder, 2013)

Kritiske spørsmål:

1. Hva er følgene av utdanningspolitikken som har vært ført de siste ti årene i landet der du arbeider?
2. Hvordan har barnehagesektoren i landet ditt blitt påvirket av politiske beslutninger og tiltak i den senere tid?

Velg en trivselsdimensjon fra hjulet og vurder barnehagen der du arbeider.

1. Hvordan påvirker den småbarna i barnehagen din?
2. Hvordan påvirker dette aspektet muligheten for å støtte opp om småbarns læring og utvikling?

Lesing og forskning

Lesing og forskning er en grunnleggende ferdighet som gir tilgang til aktuelle informasjonskilder, litteratur, teori og forskningsresultater for å utvikle evnen til kritisk tenkning og øke kunnskaper og innsikt.

Refleksjon:

- Hvor vil du se etter informasjon for å lese om og utforske et område innenfor din egen praksis?
- Tenk etter hvordan du kan vite om informasjonskilden du bruker, er en velrenommert og vitenskapelig kilde.

Finn et forskningsresultat og identifiser følgende:

- Hvor er det gjengitt?
Er dette en velrenommert kilde?
- Hvem er forfatteren eller forfatterne?
- Hvilke meritter kan de vise til?
Kvalifikasjoner, erfaring og ekspertise på området

Reflekterende praksis

Reflekterende praksis dreier seg om gjennomtenkt bearbeiding av erfaringer og anvendelse av kunnskaper som er innhentet gjennom praksis. «Reflekterende tenkning er aktiv, vedvarende og omhyggelig vurdering av en antakelse eller antatt form for kunnskap i lys av fundamentet som støtter den og ytterligere konklusjoner den peker i retning av» (Dewey, 1938). Det er en aktiv prosess som henger sammen med kritisk tenkning og også kan defineres som «å være villig til å drive kontinuerlig egenvurdering og utvikling for å oppnå en bedre forståelse av resonnementet bak et begrep og hvorfor begrepet finnes, mens rutinemessige handlinger er styrt av tradisjon, sedvane og autoritet» (Sutherland og Dallal, 2008).

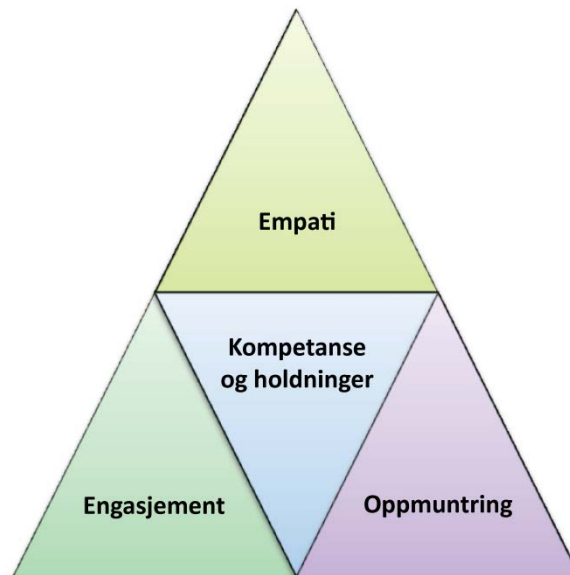
Refleksjon:

- Hvorfor er det viktig å reflektere jevnlig over egen praksis?
- Reflekter over hvordan dine egne personlige verdier, prinsipper og livssyn er påvirket av filosofier og teori fra barndommen.

Kompetanse og holdninger

Kompetanse og holdninger er viktige for å utvikle positive tillitsforhold med små barn og familiene deres. Kompetansen innebærer i dette tilfellet å ha kunnskaper om og innsikt i små barns trivsel, læring og utvikling samt hvilke faktorer som kan komme i veien for dette. Holdninger dreier seg om

personlige prinsipper, verdisyn og livssyn som påvirker hvordan mennesker forholder seg til og responderer på hverandre. De tre viktigste byggesteinene i kompetanse og holdninger for barnehageansatte som skal støtte småbarns trivsel, er først **empati** i form av en forståelse av situasjonen, deretter **engasjement** for å bedre situasjonen og til slutt **oppmuntring** overfor personer i omgivelsene, for å få dem til å bidra til å bedre situasjonen.

Figur 3 – kompetanse og holdninger

Refleksjon:

Identifiser en situasjon der du har brukt disse 3 former for kompetanse og holdninger for å støtte små barn og deres familie.

Hvordan kan slik kompetanse og slike holdninger bidra til å støtte praksis i barnehager?

- Empati
- Engasjement
- Oppmuntring

Dimensjoner og aspekter ved trivsel

UNICEF – barns trivsel i rike land

«Den virkelige målestokken for et lands posisjon er hvordan landet tar seg av sine barn – deres helse, sikkerhet, materielle levekår, utdanning og sosialisering, og om barna føler seg elsket, verdsatt og inkludert i sin familie og sitt fødeland» (UNICEF, 2007:1, vår oversettelse).

UNICEF (2000) bestilte den første rapporten for å kartlegge hva det ville koste å avvike barnefattigdom og flytte barn bort fra både den absolutte og den relative fattigdomsgrensen.

Relativ fattigdom	Absolutt fattigdom
Familien mangler nødvendige inntekter og lever under den gjennomsnittlige levestandarden i landet og samfunnet de bor i. De anses som fattige hvis de ikke kan opprettholde levestandarden til samfunnet for øvrig.	Familiene mangler det minimum av inntekter som kreves for å dekke ett eller flere av de grunnleggende behovene som utgjør et minimum for å leve og opprettholde liv.

Tabell 1. Definisjoner av fattigdom

De viktigste funnene i denne rapporten var at Storbritannia lå nederst av de fire på tabellen for **relativ** barnefattigdom, og at Spania lå nederst for **absolutt** barnefattigdom. Av tabellen fremgår det at Norge lå på andreplass etter Sverige for relativ barnefattigdom og Luxembourg for absolutt barnefattigdom (det vil si, disse tre land hadde færrest barn som lever i familier med lav inntekt).

I dette første av UNICEFs Innocenti Report Card ble det identifisert sentrale faktorer som innvirket på barnefattigdom, og tiltakene som hvert av landene iverksatte for å overvåke barnefattigdom, samt strategiene de utviklet for å avvike barnefattigdommen. Rapporten er opptatt av å forstå konsekvensene av barnefattigdommen og undersøker i hvilken grad lave inntekter spiller en rolle for barns trivsel. Rapporten konkluderer slik: «Eksisterende studier som reiser spørsmål om betydningen av inntektens størrelse, understreker klart behovet for at myndighetene må iverksette tiltak på en rekke områder for å skape like muligheter i løpet av barnets liv».

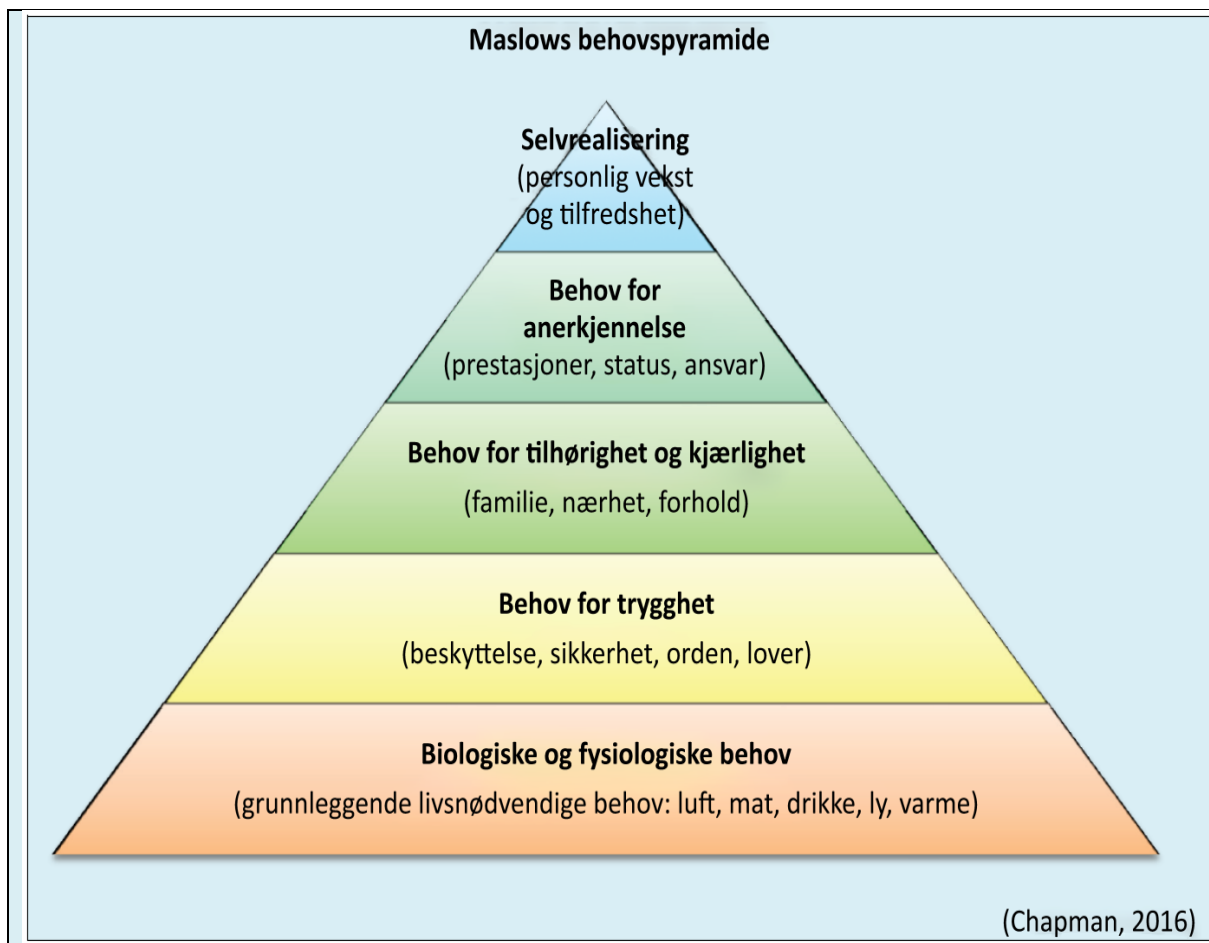
(UNICEF, 2000:12)

Refleksjon:

Gi eksempler på mulige årsaker til at en familie lever i relativ fattigdom.

Identifiser noen av de grunnleggende behovene som må dekkes for å komme over den absolutte fattigdomsgrensen.

Vurder hvor henholdsvis relativ og absolutt fattigdom befinner seg på Maslows behovspyramide.

UNICEF Report Card 7

Report Card 6 (UNICEF, 2005) undersøkte barnefattigdom i de 24 OECD-landene og avdekket at fattigdommen hadde økt i 17 av disse landene. Dette førte til Report Card 7 (UNICEF, 2007), som viderefører og utvider analysen i den foregående rapporten med dimensjoner for hvordan man kan måle barns trivsel i 21 OECD-land.

Denne rapporten måler og sammenligner barns trivsel ut fra seks dimensjoner i stedet for å bruke inntektsmessig fattigdom som det viktigste kriteriet.

Det opereres med seks dimensjoner med førti separate indikatorer:

1. Materiell trivsel
2. Helse og sikkerhet
3. Utdanning
4. Relasjoner med familie og jevnaldrende
5. Atferd og risiko
6. Unge menneskers egen, subjektive følelse av trivsel

Rapporten støtter målingen av trivsel på en slik måte at prioriteringer, tiltak og strategier kan identifiseres og utvikles av OECD-landene for å bidra til endringer og forbedringer.

UNICEF Report Card 11

I denne rapporten brukes fem dimensjoner for å måle trivsel i 29 OECD-land, og den oppdaterer og underbygger funn fra Report Card 7 med rapportering om endringer i trivselen siden år 2000. Den består av tre deler: en rangert oversikt over barns trivsel i form av en tabell, hva barn har å si om sin egen trivsel og endringene i trivselsbildet (UNICEF, 2013:1).

Dimensjonene for trivsel beregnes som et gjennomsnitt av komponent- og indikatorskårene. Det gjøres først ved å finne gjennomsnittet for indikatorskårene og deretter gjennomsnittet av komponentskårene for å gi en endelig skår for dimensjonene. Rapportene oppsummerer og identifiserer trender i tilknytning til barns trivsel i rike land (UNICEF, 2013).

Nedenfor gjengis dimensjonene sammen med komponenter og indikatorer som brukes i UNICEF Report Card 11 for å måle barns trivsel i de respektive landene:

1. Materiell trivsel

1.1 Mangel på penger

1.1a Andel barn i relativ fattigdom

1.1b Relativ barnefattigdom

1.2 Mangel på materielle goder

1.2a Andel barn som mangler materielle goder

1.2b Andel fattige familier

2. Helse

2.1 Helse ved fødsel

2.1a Spedbarnsdødelighet

2.1b Barn med lav fødselsvekt

2.2 Forebyggende helsetjeneste

2.2 Total vaksinasjonsdekning

2.3 Barsedødelighet

2.3 Dødelighet for aldersgruppen 1 til 19 år

3. Utdanning

3.1 Deltakelse

3.1a Andel som deltar: Barnehage

3.1b Andel som deltar: Videregående utdanning 15–19

3.1c Andel personer i alderen 15–19 som ikke er under utdanning, sysselsetting eller opplæring

3.2 Gjennomføring

3.2 Gjennomsnittlig PISA-skår i lesing, matematikk og naturfag (internasjonal test)

4. Atferd og risiko

4.1 Helseatferd

4.1a Overvekt

4.1b Spiser frokost

4.1c Spiser frukt og grønt

4.1d Mosjon

- 4.2 Risikoatferd
  - 4.2a Antall tenåringsgraviditeter
  - 4.2b Røyking
  - 4.2c Alkohol
  - 4.2d Cannabis
- 4.3 Vold
  - 4.3a Slåssing
  - 4.3b Bli mobbet

5. Boforhold og miljø

- 5.1 Boforhold
  - 5.1a Antall rom per person
  - 5.1b Mange boligproblemer
- 5.2 Trygghet i nærmiljøet
  - 5.2a Mordfrekvens
  - 5.2b Luftforurensning

(UNICEF, 2013:5)

Refleksjon:

Velg en av de fem trivselsdimensjonene og reflekter over dens komponenter og indikatorer. Tenk etter hvordan dette har påvirket din egen rolle og tilbudet i barnehagen.

Leuven-skalaen for trivsel og engasjement

Dette verktøyet består av et sett med to fempunktsskalaer utviklet av professor Ferre Laevers og hans team ved Research Centre for Experiential Education (Katholieke Universiteit Leuven i Belgia). Formålet med skalaen er å måle barns trivsel og engasjement og dermed bedre kvaliteten på tilbudet ved hjelp av en prosess for egenvurdering. *Experiential Education* (EXE)-prosjektet startet i 1976 og har utviklet et teoretisk rammeverk for identifisering av kvalitet og hvordan konteksten eller tilnærmingen i prosessen fører til resultatene. Prosessen fokuserer på to dimensjoner: emosjonell trivsel og graden av barnas involvering (Laevers, 2005a, 2005b).

«Trivsel vil si å føle seg avslappet, være spontan og fri for emosjonelle spenninger og er avgjørende for å sikre psykisk helse. Involvering betyr å være intenst engasjert i aktiviteter og anses som et nødvendig vilkår for dybdelæring og utvikling » (Laevers mfl., 2005a:3).

Denne prosessen innebærer at barnehageansatte gjennomfører korte, to minutters observasjoner av enkeltbarn og rangerer deres trivsel og deltakelse på en vurderingsskala fra ekstremt lav (1), via lav (2), moderat (3), høy (4) til ekstremt høy (5). Deretter skal en reflektere over observasjonsdataene, gjerne sammen med andre. En overveier mulige påvirkningsfaktorer i de tilfeller der resultatet er ekstremt lavt eller ekstremt høyt. Videre blir sterke sider identifisert og strategier utviklet for å bedre kvaliteten på tilbudet til barnet (Laevers mfl. 2005a).

Skala for Sustained Shared Thinking og emosjonell trivsel

Sustained Shared Thinking and Emotional Wellbeing Scale (SSTEWS) er en miljøvurderingsskala som tar utgangspunkt i begrepene «vedvarende tankeutveksling» og «emosjonell trivsel». Vedvarende tankeutveksling er vår oversettelse av det nye fagbegrepet *sustained shared thinking* som ble utviklet i det britiske EPPE-prosjektet (Sylva m fl., 2004). Lengre samtalesekvenser, der den voksne bidrar med å utvide barnets tanker, viste seg til å være et kjennetegn ved de barnehager der barn utviklet seg aller best. Derfor ble «vedvarende tankeutveksling» sammen med emosjonell trivsel nøkkelord for å vurdere kvaliteten i det pedagogiske arbeidet. I dette vurderingsskjemaet anses sosial-emosjonell og kognitiv utvikling som hovedområder i en pedagogikk som er tilpasset små barns utvikling.

To omfattende langtidsstudier i England som fulgte barn fra småbarnsavdelingen i barnehagen gjennom de første årene i skolen, har gitt oss viktig kunnskap⁹. Miljøvurderingsskalaen (SSTEWS) ble utviklet på bakgrunn av denne forskningen, som også viste hvor avgjørende barnehagepersonalet aktive engasjement er for små barns læring.

SSTEWS-skjemaene fylles ut av barnehageansatte etter at de har observert en gruppe barn i forhold til de ulike områder som gjelder barnehagens formål og innhold, både innendørs og utendørs. Barnehageansatte foretar profesjonelle vurderinger med hensyn til hvor på skalaen barnehagetilbudet ligger og hva angår andre barnehageansattes praksis (Siraj, Kingston og Melhuish, 2015).

Vurderingsskalaen har følgende overskrifter som identifiserer ulike arbeidsområder i god praksis:

- Underskala 1 – Bygge tillit, selvtillit og selvstendighet
  - Punkt 1: Selvregulering og sosial utvikling
  - Punkt 2: Oppmuntre til valg og selvstendig lek
  - Punkt 3: Planlegge for samhandling i små grupper og mellom individer / fordeling av voksne

- Underskala 2 – Sosial og emosjonell trivsel
  - Punkt 4: Støtte sosial og emosjonell trivsel

- Underskala 3 – Støtte og utvide språk og kommunikasjon
  - Punkt 5: Oppmuntre barna til å snakke med andre
  - Punkt 6: Personalet lytter aktivt til barna og oppmuntrer barna til å lytte
  - Punkt 7: Personalet støtter barnas språkbruk
  - Punkt 8: Personalets evne til å gi sensitiv respons

---

⁹ *The Effective Provision of Pre-school Education* (EPPE) (Sylva mfl. 2004) og *Researching Effective Pedagogy in the Early Years* (REPEY) (Siraj-Blatchford mfl., 2002)

- Underskala 4 – Støtte læring og kritisk tenkning
  - Punkt 9: Støtte nysgjerrighet
  - Punkt 10: Oppmuntre til vedvarende tankeutveksling gjennom historiefortelling, høytlesning, sang, rim og regler
  - Punkt 11: Oppmuntre til vedvarende tankeutveksling ved undersøkelse og utforsking
  - Punkt 12: Støtte begrepsutvikling og abstrakt tenkning

- Underskala 5 – Vurdere læring og språk
  - Punkt 13: Bruke vurdering til å støtte og utvide læring og kritisk tenkning
  - Punkt 14: Vurdere språklig utvikling

(Siraj, Kingston og Melhuish, 2015)

Poengfordelingen på underskalaene går fra 1 til 7. Med støttekriteriene for å indikere hver underskala fra 1 – utilstrekkelig, 3 – minimal, 5 – bra og 7 – utmerket.

Refleksjon:

Reflekter over hvordan disse to skalaene støtter vurderingen av kvaliteten på tilbudet i barnehagen.

- Rammeverk
- Overskrifter
- Rangering
- Observasjon
- Refleksjon
- Handlinger

Bruke verktøyet for trivselsvurdering

Innføring i bruken av verktøyet for trivselsvurdering

I TOWE-prosjektet har vi selv utviklet et verktøy for å vurdere barns trivsel og velbefinnende. Vurderingsverktøyet skal hjelpe barnehageansatte med deres egenvurdering, evaluering og refleksjon over barnehagens praksis og småbarnas individuelle behov. Det er et verktøy for evaluering og handler ikke om å vurdere eller rangere tilbudet barnehagen gir, men om å identifisere hva som gjøres bra, og hva som kan utvikles ytterligere for å gi vanskeligstilte barn bedre muligheter og opplevelser. Dette verktøyet skal hjelpe barnehageansatte med å identifisere sterke områder og områder som må utvikles for å forbedre kvaliteten på tilbudet og de barnehageansattes praksis.

Vurderingsverktøyet omfatter en rekke innfallsvinkler, fra foreldresamtaler, observasjoner av barn og samspill, samt vurdering og gjennomgang av miljøet og læringsmuligheter.

Dimensjonene som brukes i dette vurderingsverktøyet, er:

1. Familie-, hjemme- og miljøfaktorer
2. Småbarns helse
3. Småbarns barnehagemiljø – gjeldende praksis og tilbud
4. Småbarns utvikling og læring
5. Småbarns stemme og uttrykksmåter
6. Småbarns språk
7. Småbarns måltider

Disse dimensjonene er influert av UNICEF Report Cards, men utviklet med henblikk på arbeidet i barnehager. De syv dimensjonene henger sammen innbyrdes, og vurderingen vil spesifikt dreie seg om dimensjonene 1–4, mens de andre dimensjonene (5–7) bare vil bli kort behandlet i dette vurderingsverktøyet. Innholdet i dimensjonene 5–7 vil bli grundig utforsket og gransket i de andre håndbøkene.

Indikatorerne i vurderingsverktøyet gir barnehageansatte spørsmål og/eller utsagn i tilknytning til den aktuelle dimensjonen, som gir mulighet for egenvurdering, evaluering og refleksjon over eksisterende praksis i barnehagen; fremhever sterke områder og utviklingsområder innenfor hver enkelt dimensjon.

De sterke områdene gir barnehageansatte en mulighet til å synliggjøre suksesser, resultater og god praksis i barnehagen, der behovene til vanskeligstilte småbarn blir ivaretatt, eller til å kommentere svarene på spørsmålet. Områder som bør utvikles, er en mulighet til å identifisere områder som ville ha godt av eller muligens trenger ytterligere gransking, for å bedre kvaliteten på barnehagens pedagogiske arbeid overfor vanskeligstilte småbarn. Dette er en mulighet til å dele sine refleksjoner i personalgruppen omkring kvaliteten på tilbudet og hvordan dette kan forbedres og utvikles ytterligere.

Strategiene beskriver hvordan du kan bedre barnehagens kvalitet og praksis på de identifiserte utviklingsområdene. Dette staker ut en kurs for barnehageansatte for hvordan de skal forbedre, øke

eller utvide mulighetene for læring og utvikling, ressurser og tilbud. Se tabell 2 som viser overskrifter i verktøyet for trivselsvurdering.

Indikatorer	Sterke områder og/eller kommentarer	Områder som bør utvikles	Strategier	Handlinger – utviklingsplan for barnehagen

Tabell 2 – overskrifter i verktøyet for trivselsvurdering

Handlinger – ut fra de identifiserte strategiene og delmål kan tiltak/konkrete handlinger formuleres som er egnet til å gi et godt resultat på dette utviklingsområde. Å lage en slik utviklingsplan for barnehagen på de identifiserte utviklingsområder, ved å beskrive prioriteringer, trinn og delmål innenfor en valgt tidsramme, vil bidra til å nå hovedmålet. Tabell 3 – viser et eksempel.

Identifisere prioriteringsområder Hovedmål	Delmål – formål	Viktigste tiltak – handlinger som skal utføres	Hvem som har ansvaret, og når	Dato for mål-oppnåelse og dato for vurdering
Å utvikle ordningen med primærkontakter i barnehagen for å støtte innkjøringsprosessen og tilknytningen for småbarn i barnehagen	Å vurdere ordningen med primærkontakter	Gjennomgå retningslinjer på teammøte i lys av lovverk og teori	Ped. leder og/eller styrer i barnehagen	
	Å omarbeide retningslinjene	Legge til nye elementer i retningslinjene med kobling til lovverket	Styrer/ped.leder	
	Å gi ansatte opplæring i teoriens betydning for ordningen med primærkontakter	Intern opplæring om betydningen av ordningen med primærkontakter ut fra teori	Ped.leder/styrer står for opplæringen	
	Presentere for foreldre	Utarbeide et informasjonsskriv til foreldre	Styrer/ped.leder	

Tabell 3 – eksempel på utfylt utviklingsplan for barnehage med prioriteringsområder

Å identifisere prioriteringsområder handler om det som ansees som nøkkelen til å forbedre eksisterende praksis innenfor de spesifikke dimensjonene. Hovedmålet og hovedintensjonen med det som skal utvikles, skisseres. Delmålene spesifiserer hva som skal oppnås gjennom de viktigste prioriteringene. Tiltakene er det som må gjøres for å nå målene på prioriteringsområdene. Hvis prioriteringene er «kaken», er delmålene «ingrediensene» og det viktigste tiltaket «oppskriften». Rubrikken «Hvem som har ansvaret», angir tydelig en navngitt person som skal lede og implementere utviklingen, og «når» fastsetter en tidsramme for når resultatene skal foreligge.

Dimensjonene henger sammen og påvirker hverandre innbyrdes med det formål å bedre den totale kvaliteten på barnehagetilbudet. Dimensjonene kan brukes hver for seg eller samlet for å fastsette eller prioritere gitte aspekter ved trivsel.

Dimensjon 1 – Familie-, hjemme- og miljøfaktorer

Denne dimensjonen dreier seg om småbarnsfamiliens bo- og hjemmeforhold, og selv om dette muligens ikke angår barnehagen direkte, er det likevel noe som må tenkes igjennom og tas i betraktning. Det vil øke de barnehageansattes forståelse for barnas hjemmesituasjon og gjøre det lettere å tilpasse barnehagens tilbud og ressurser deretter. Dette er sensitive spørsmål for familiene, så det må utvises takt og tas hensyn til hvorvidt det er passende å stille familiene spørsmål om familien og hjemmemiljøet.

«Alle barn har rett til en levestandard som er tilstrekkelig i forhold til deres fysiske, sosiale og psykiske behov. Foreldrene, eller andre som har ansvar for barnet, har det grunnleggende ansvaret for å sikre de livsvilkårene som er nødvendig for barnets utvikling. Staten har plikt til å støtte de familier som ikke har råd til det (UNICEF UK, 1989b: Artikkel 27 , *vår oversettelse*).

1.1 Miljøfaktorer

Når det gjelder miljøfaktorer, må barnehageansatte ha en god forståelse av hvordan disse påvirker småbarna som de arbeider med. Nærmiljøet der de bor, har betydning for barnas sunne vekst og utvikling. «Forskning har vist at barnas livsmuligheter (faktorene som påvirker deres nåværende og fremtidige trivsel) påvirkes av standarden på boligen de bor i» (Harker, 2006:7).

Boforhold

Boligen som familien har tilgang til, og den omkringliggende infrastrukturen kan variere mye innenfor et gitt område. Type bolig som de små barna bor i, og boligens stand har stor innvirkning på barnas helse og trivsel. Barnehageansatte må ta i betraktning småbarnas boforhold for å kunne støtte familiene i å skaffe seg tilgang til ressurser de trenger innenfor rammen av barnehagetilbudet.

Type bolig:

Under hjemmebesøk og i samtaler med familier kan man få innsyn og innsikt i familiens boforhold. Familien kan bo i en leid eller selveid bolig, eller en sosialbolig. Det kan være en leilighet, et hus med hage, en hybel, en båt eller campingvogn osv. Noen småbarn lever i boforhold som kan omfatte: trangboddhet, dårlig fysisk forfatning, f.eks. skadedyr, fukt, kulde, utilstrekkelig antall senger eller delte senger, manglende hygienefasiliteter, trekk, lekkasjer, usikkerhet i forhold til leiekontrakt. Lever familien i relativ eller absolutt fattigdom?

Beliggenhet og tilgang til tjenester og fasiliteter:

Det er viktig for småbarnsfamilien å ha tilgang til forskjellige offentlige tjenester og lokale fasiliteter. Stor avstand, lang transport og reisetid, svak økonomi og geografisk beliggenhet kan gjøre det svært vanskelig eller umulig for familien å benytte seg av følgende tjenester:

- Barnehage tilbud og kontakt med fagpersoner
- Legesentre og helsestasjoner samt fagpersoner
- Butikker og offentlige tjenester
- Transport

Trygt og stimulerende

Mulighetene for et trygt og stimulerende hjemmemiljø kan variere ut fra småbarnsfamiliens boforhold og livsstil. Hvis det er begrenset tilgang til utendørs lekearealer rundt boligen, kan parker og lekeplasser i nærmiljøet brukes. Familier som bor i dårlige boliger eller på hospits, har større risiko for å utsettes for ulykker eller faresituasjoner som følge av hjemmets fysiske forfatning (Harker, 2006).

Dette kan påvirke både barnets emosjonelle trivsel og dets fysiske helse. Muligheter for lek i hjemmet kan være begrensede som følge av boforholdene, trangboddhet eller mangel på tilbud eller manglende samhandling fra foreldrenes side.

«Dårlige boforhold har en negativ innvirkning på barns læring (...) foreldre i trange boliger var mindre imøtekommende og snakket til barna på mindre avanserte måter ...» »Barn i midlertidige boliger har ofte begrenset plass til å leke, og noen studier antyder at dette kan føre til depresjon eller aggressiv atferd» (Harker, 2006:23-24).

1.2 Familien

Familedemografi og livsstil

Barnehageansatte må være kjent med befolkningssammensetningen innenfor barnehagens geografiske nedslagsfelt og hvilke familier som har tilgang til / eller har barn i barnehagen. Når personalet er oppmerksom på mangfoldet og problemene i lokalsamfunnet, kan de utvikle og forbedre barnehagens innhold for vanskeligstilte barn. Familiens demografi/struktur og helsemessige behov vil også påvirke småbarnas trivsel, for eksempel et nytt søsken eller foreldres sykdom eller psykiske problemer, støtte fra andre familiemedlemmer og nettverk.

Familiens inntekt og levestandard spiller en sentral rolle for å ivareta småbarnas og familiens behov, og hvorvidt de lever i relativ eller absolutt fattigdom. Livsstilsvalgene familien foretar, påvirker også småbarnas trivsel. Familier er mer utsatt hvis de har helseproblemer eller avhengighetsproblematikk, for eksempel psykiske problemer, nedsatt funksjonsevne, røyking, alkohol og narkotika. «Dårlige boforhold i barndommen kan knyttes til langsiktige helseproblemer, som i sin tur påvirker mulighetene på arbeidsmarkedet senere i livet» (Harker, 2006:29).

Hjemmespråk og andrespråk

Barnehageansatte kan vise at de respekterer språklige identiteter ved å bidra til å utvikle småbarns

selvtillit og fremme kommunikasjon – verbal og ikke-verbal. Barnehageansatte kan styrke barnehagens verdioppdrag og atmosfære ved å delta og engasjere seg i småbarna og familien deres, og ved se barns andrespråk som en ressurs fra starten av.

Dette henger sammen med dimensjon 6 som utdypes i håndboken *Flerspråklighet i småbarnsgruppen*.

Refleksjon:

Hvordan påvirker dårlige boforhold trivselen til småbarna i barnehagen der du arbeider?
For eksempel kan et fuktig hus føre til luftveisproblemer og astma.

Identifiser noen av faktorene som påvirker småbarns helse og trivsel.
For eksempel kan avhengighets-/rusproblematikk hos foreldrene medføre manglende engasjement og bevissthet om småbarns behov.

Dimensjon 2 – småbarns helse

2.1 Fysisk og psykisk helse

Det er en rekke faktorer som kan virke inn på småbarns fysiske og psykiske helse. Verdens helseorganisasjon (WHO) arbeider internasjonalt for et bredt spekter av helsereelatert forskning som følges opp av FN og setter dagsorden for helse på verdensbasis. «Helse er en tilstand av fullstendig fysisk, mentalt og sosialt velvære og ikke bare fravær av sykdom og lyte» (WHO, 2016).

Organisasjonen utarbeider standarder, rammeverk, anbefalinger og retningslinjer for en rekke helseproblemer hos barn, for å støtte nasjonale myndigheter i arbeidet med å utvikle forskrifter og tiltak for å fremme helse og trivsel hos barn og deres familier.

Det som skjer i småbarns liv, er avgjørende for deres videre vekst og utvikling. Barn er mer sårbare og utsatte for sykdom, skader, mishandling og feilernæring, og dette påvirker i sin tur mulighetene de får senere i livet. Michael Marmot, leder av Marmot Review (2010) og WHO's kommisjon for sosiale helsedeterminanter (WHO, 2008), belyser dette klart i følgende sitater:

«Mennesker med en høyere sosioøkonomisk posisjon i samfunnet har et større spekter av livsmuligheter og flere muligheter til å leve et godt liv. De har også bedre helse. (...) De to henger sammen: Jo mer sosialt og økonomisk privilegerte folk er, desto bedre helse har de»
(Marmot, 2010:3).

«Grunnlaget for praktisk talt ethvert aspekt ved menneskers utvikling – fysisk, intellektuelt og emosjonelt – legges i tidlig barndom. (...) Det som skjer tidlig i livet (starter allerede i mors liv), har livsvarige konsekvenser for en rekke aspekter ved helse og trivsel – alt fra fedme, hjerte- og karsykdom og psykisk helse til skoleprestasjoner og økonomisk status»
(Marmot, 2010:16).

Det er viktig at barnehageansatte er oppmerksomme på faktorene som kan hemme småbarns utvikling, og hvilke strategier tiltak som kan iverksettes for å bidra til å veie opp for uheldige faktorer.

Helse og barnesykdommer

«Alle barn har rett til best mulig helse. Nasjonale myndigheter må sørge for helsetjenester av god kvalitet, rent vann, næringsrik mat, et rent miljø samt utdanning om helse og trivsel slik at barna kan holde seg friske. Rikere land må hjelpe fattigere land med å oppnå dette» (UNICEF UK, 1989b: Artikkel 24, *vår oversettelse*).

Det er mange forskjellige helseplager og barnesykdommer som småbarn blir utsatt for i dagliglivet, i enkelte tilfeller også kroniske sykdommer. Noen av disse kan forebygges eller gis vaksine mot, de kan behandles eller unngås. Noen sykdommer er genetiske eller arvelige, mens andre forårsakes av miljøet. Her er noen av helseutfordringene og barnesykdommene som småbarn kan risikere å få:

- Allergier og matvareallergier
- Astma
- Vannkopper
- Forkjølelsessår
- Hoste, forkjølelse og influensa
- Cystisk fibrose
- Diaré og oppkast
- Øreproblemer – sekretorisk otitt eller ørebetennelse
- Eksem
- Epilepsi
- Feberkramper
- Femte barnesykdom – erythema infectiosum
- Hånd-, fot- og munnsykdom
- Brennkopper
- Skadedyr – hodelus, innvollsorm
- Feilernæring
- Mishandling
- Meslinger
- Hjernehinnebetennelse
- Kusma
- Fedme
- Røde hunder
- Skabb
- Skarlagensfeber
- Sigdcelleanemi
- Søvnforstyrrelser
- Halsbetennelse
- Kikhoste

Barnehageansatte må vite hvilke retningslinjer og prosedyrer som gjelder for å identifisere, melde fra om og ta seg av småbarna når de opplever et helseproblem eller får en barnesykdom, og spesielt når de blir syke mens de er i barnehagen. Det er viktig at de barnehageansatte vet hvordan de skal håndtere den enkelte sykdom, og hvorvidt sykdommen må meldes fra om, og i så fall til hvem. Barnehageansatte må også vite hvilke smitteverntiltak som må iverksettes, for eksempel håndvask eller rengjøring av omgivelsene, og hvordan oppkast, blod og kroppsvæsker skal håndteres.

Kroniske sykdommer er sykdommer som varer i mer enn tre måneder, og som kanskje er uhelbredelige. For eksempel vil allergier, astma, cystisk fibrose, sigdcelleanemi og epilepsi kreve et mer tilrettelagt tilbud, og de riktige tiltak for å støtte inkluderingen av de aktuelle småbarna i barnehagen må være på plass. Dette vil høyst sannsynlig innebære en eller annen form for opplæring.

Behov og evner

«Et barn som er psykisk eller fysisk utviklingshemmet, bør ha et fullverdig og anstendig liv under forhold som sikrer verdighet, fremmer selvstendighet og bidrar til barnets aktive deltakelse i samfunnet. Landets myndigheter må gjøre hva de kan for å støtte funksjonshemmede barn og deres familier» (UNICEF UK, 1989b: Artikkel 23, *vår oversettelse*).

«Alle barn har rett til å lære og bruke familiens språk, følge dens skikker og praktisere dens religion, uansett om dette er det samme som for majoriteten i landet de bor i» (UNICEF UK, 1989b: Artikkel 30, *vår oversettelse*).

Alle små barn er unike og utvikler seg i sitt eget tempo, såfremt deres individuelle behov og interesser blir ivarettatt. Miljøet i barnehagen (dimensjon 3) og måten barnehagen ivaretar utvikling og læring på (dimensjon 4), spiller en viktig rolle for hvordan et fleksibelt og tilpasningsdyktig miljø enkelt kan ivareta alle småbarns behov. Refleksjonen over barnehagens utforming, retningslinjene, miljøet og ressursene, så vel som de barnehageansattes, foreldrenes og de andre barnas atferd og holdninger, alt dette bidrar i enormt stor grad til hvor godt småbarn med særskilte behov tas imot og i hvilken grad de blir en del av fellesskapet i barnehagen. Måten barnehageansatte arbeider med å omsette rammeplanens krav om inkludering og like muligheter, som innebærer å vise at alle barn verdsettes i barnehagen, er avgjørende for at barn med ulike forutsetninger kan utvikle sitt potensial.

Faktorer som hindrer trivsel

Småbarns helse og trivsel kan påvirkes av biologiske/genetiske faktorer og/eller miljøfaktorer, herunder: sykdom hos mor under svangerskapet, genetiske/arvelige sykdommer som hemofili og muskeldystrofi, miljøer og miljørelaterte teratogener som giftstoffer og kjemikalier, lovlige og ulovlige medikamenter, føtalt alkoholsyndrom, alkohol, røyking, fedme, ernæring, allmentilstand, psykisk helsetilstand, funksjonshemninger, lærevansker, kronisk sykdom, stress, mishandling, misbruk og å bo i fosterhjem. Alt dette er faktorer som kan hemme og innvirke på et lite barns helse og trivsel.

2.2 Helsekontroller

Helsekontroller

I løpet av de første fem leveår vil de fleste barn komme til helsekontroller og undersøkelser for å se om de er friske og utvikler seg «normalt» for alderen. Ofte er flere typer helsepersonell involvert i å

se på følgende: grovmotorikk, finmotorikk, syn, kommunikasjon og hørsel, sosiale ferdigheter samt atferd og sikkerhet. Andre aspekter som også kan bli tatt opp, er barnets søvn, tenner og spisevaner. Persentiler brukes ofte i overvåkingen av et barns høyde, vekt og hodeomkrets for å være sikre på at dette ligger innenfor en lignende prosentandel. Dette er viktig, for det er gjennom oppfølging av barnets utvikling at eventuelle spesifikke tilstander eller bekymringer kan identifiseres, og passende tiltak kan iverksettes til beste for barnet. Healthy Child Programme, en toårig oppfølging (Department of Health, 2009), ble innført i England for å utvikle et tettere samarbeid mellom barnehagen og tjenester for småbarn og dermed sikre at alle småbarns utvikling blir overvåket slik at de kan få det tilbudet de trenger.

«Foreldrenes engasjement er nøkkelen til å lykkes med den toårige oppfølgingen, og spesielt gjelder det dem som kanskje er ambivalent overfor forebyggende tjenester for som er dårlig stilt psykisk, sosialt eller økonomisk. (...) Det kan være vanskelig å få kontakt med foreldre i denne aldersgruppen, ettersom de kanskje har hatt lite kontakt med tjenesteapparatet etter at barnet var baby, og muligens ikke kjenner helsesøster og hennes team» (Department of Health, 2009:11).

Vaksinering

Spedbarn og voksne får vaksiner for å forebygge eller redusere sjansen for å få en sykdom. Slike vaksinasjoner hjelper kroppen med å bygge opp antistoffer mot sykdommen det vaksineres mot, og mange land vaksinerer rutinemessig små barn i henhold til et helseprogram. Hvert enkelt land vil ha en plan for når disse vaksinene gis, og i mange tilfeller skjer det i løpet av det første leveåret. Revaksinering skjer deretter med gitte mellomrom i løpet av barnets liv for å opprettholde immuniteten mot sykdommen. Et viktig spørsmål som også må stilles, er om de ansattes vaksinering er oppdatert.

Refleksjon:

Hvilke helseplaner fra WHO kjenner du til?

Hvilke signaler kan varsle oss om at et lite barn muligens har fysisk eller psykiske svekket helse?

Hvilke lover er innført i Norge for å støtte inkludering og like muligheter for alle?

Hvordan gjenspeiles disse i barnehagen der du arbeider?

Hvilke helsekontroller og vaksiner gis til småbarn i Norge?

Hva kan være grunnen til at ikke alle familier benytter seg av disse helsekontrollene og vaksinasjonsprogrammene?

Hvilke vaksiner skal småbarna i din barnehage allerede ha fått?

Dimensjon 3 – Små barns barnehagemiljø

Barnehagemiljøet gir småbarn mulighet til å utvikle seg og lære mer. Et rikt og stimulerende inne- og utemiljø vil støtte småbarns nysgjerrighet og forskertrang og utfordre dem til å leve opp til høyere forventninger og mål i trygge og sikre omgivelser. Et positivt og støttende miljø vil utvikle småbarnas selvtillit og ferdigheter på alle utviklingsområder, og dermed i stor grad bidra til at de trives.

3.1 Muligheter for lek og læring

Det er mange teoretikere og pedagoger som har fremhevet leken betydning for barns måte å lære på. Leken er små barns måte å utforske og eksperimentere for å oppdage det som finnes i deres umiddelbare omgivelser. For barnet er leken morsom, hyggelig, spontan og engasjerende, der de kan følge sine egne, unike interesser for forskjellige aspekter ved omgivelsene. Det er her kontakt med familiene bidrar til at småbarnas interesser blir ivaretatt av barnehagen.

Et engelsk dikt om barns lek, fritt oversatt:

*Lek er ikke noe ferdigkjøpt vi må bruke penger på
For barn har leken aldri vært en ting de bare må
Et barn i hjemmet leker uten stopp når det får fred
Leken takler hver en ting som kan komme til å skje
Et stresset barn vil leke desto mer
Det hjelper til å takle alle vonde ting som skjer*

Anonym

Refleksjon:

- Hva føler du, og hvilke tanker gjør du deg når du leser dette diktet?

«Leken er et medium for læring, og barnehageansatte som erkjenner og anerkjenner dette, kan gjennom tilretteleggelse, samspill og deltakelse i barnas lek fremme progresjon, differensiering og relevans ut fra rammeplanen» (Moyles, 2010:10).

Lekens kontekst er avgjørende, ettersom det kreves godt med plass både inne og ute med tid til å utforske og prøve ut nye ting, ta sjanser og uttrykke seg. Små barn på dette alderstrinnet driver ofte med parallelllek; de leker ofte ved siden av jevnaldrende, men ikke nødvendigvis med noe sosialt samspill. For eksempel kan barnehageansatte observere en liten gruppe småbarn som løper rundt og triller dukkevogner og «dytteleker». De følger etter hverandre og jager hverandre rundt utstyr¹⁰; når

---

¹⁰ Denne framstillingen av små barns parallelllek vil bli utfordret og problematisert i håndboken *Små barns stemme og uttrykksmåter*. Er ikke det å jage hverandre en form for sosialt samspill?

de blir lei av dette, går de av sted for å utforske annet lekemateriell og deltar ikke lenger i aktiviteten med den samme gruppen. Barnehageansatte støtter småbarn på veien mot neste fase i assosiativ lek.

«Evnen til å danne grupper sammen med andre barn, og ønsket om å gjøre dette, begynner i ung alder og gjennomgår en utviklingsmessig sekvens. Parten fokuserte på de ulike formene for sosial lek ... Passiv lek ... Alenelek ... Tilskuerlek ... Parallelllek – dette ses vanligvis i småbarnsalder. I parallelllek leker barna ved siden av hverandre og med lignende materialer, men uten at det foregår noe samspill dem imellom. Videre finnes det Assosiativ lek og samarbeidslek» (State of New South Wales, Department of Education and Training, 2006:12).

Barn opplever mange forskjellige typer lek i løpet av barndommen. Mange av disse er identifisert av ulike teoretikere, eksempelvis Piaget, Smilansky og Parten, som sansemotorisk lek, symbollek, regellek, funksjonslek, konstruksjonslek og dramatisk lek (State of New South Wales, Department of Education and Training, 2006).

De voksnes medvirkning og engasjement er viktig, ettersom det er de voksne som tilrettelegger aktivitetene, opplevelsene og materiellet som småbarna benytter seg av. Små barns lek kan observeres, og en passende grad av medvirkning og involvering kan utvide og utvikle barnas læring.

«Vygotsky så de voksnes atferd som nødvendig for prosessen med 'å være støttende stillas' for barnas atferd. Når du reiser et stillas på en bygning, støtter du den strukturelt samtidig som det foregår en utviklingsprosess innvendig. Det er et vanlig syn på byggeplasser. Vi er støttende stillaser for barns utvikling nesten uten å tenke over det»

(State of New South Wales, Department of Education and Training, 2006:16)

Refleksjon:

Reflekter over andre typer lek du har observert at småbarn driver med i barnehagen der du arbeider.

3.2 Helse og sikkerhet

Småbarns helse og sikkerhet er et grunnleggende krav i enhver barnehage. Barna skal ha det trygt og sikkert både fysisk og psykisk. Hvert enkelt land har sine lover som må følges når småbarns helse og sikkerhet skal ivaretas. Planleggingen og formidlingen av barnehagens sikkerhetskrav, retningslinjer og prosedyrer er avgjørende. Det er gjennom de daglige rutinene at prosedyrer implementeres som sørger for at barnehagen kontrollerer, registrerer og vurderer sikkerhetsstandardene.

Områder som bør gjennomgås, omfatter:

- bygningen og dens fysiske forfatning, inventar og innredning, nødutstyr, sikkerhet, ressurser
- vurdering av risikoer og farer
- barnas medisinske tilstander og allergier
- førstehjelp og registrering av hendelser og skader
- kvalitetskontroll og sikker rekruttering av medarbeidere
- sikkerhetsrutiner og -prosedyrer inne og ute, innenfor og utenfor området

Det er viktig at barnehageansatte er årvåkne med hensyn til atferdsendringer og humørsvingninger, hvorvidt barna lar seg roe ned, og hvordan de forholder seg til andre. For å beskytte småbarna er det uhyre viktig å være oppmerksom på deres signaler og uttrykksmåter, å kjenne til og ta ansvar for å følge retningslinjer og prosedyrer og å rapportere sikkerhetshendelser/avvik.

3.3 Læringsmiljø – utvikling og læring:

Miljøet er de vilkårene eller påvirkningsfaktorene som et menneske lever og utvikler seg under. Det er omgivelsene, tingene som omgir oss, landskap og omstendigheter.

Læringsmiljøet spiller en viktig rolle for småbarns læring og utvikling og skal være en plattform for opplevelser, muligheter og aktiviteter som oppmuntrer dem til å utforske, undersøke og gjøre oppdagelser, både om seg selv og verden rundt seg. Læringsmiljøet må være fleksibelt, tilpasningsdyktig og pålitelig, støtte småbarns helhetlige utvikling og by på ulike rom og muligheter som fanger barnas interesse og nysgjerrighet, samtidig som det oppfyller kravene i lovverket og rammeplanen.

De følgende fire områdene er nær knyttet til hverandre og bidrar til å understøtte dimensjon 4 – utvikling og læring.

Fysisk miljø

Det fysiske miljøet omfatter barnehagens utforming i sin helhet, hvordan den disponible plassen er utnyttet, samt tilgang til og bruk av ressursene slik at det fysiske miljøet har en positiv innvirkning på barnas trivsel. De barnehageansatte som planlegger, strukturerer og fordeler ressurser, spiller en sentral rolle i å tilrettelegge de fysiske omgivelsene slik at de støtter småbarns utvikling og læring. Både inne- og utemiljøet byr på ulike læringsmuligheter og frihet til å utforske naturen og oppleve variasjon i vær og årstider.

Sosialt miljø

Et godt sosialt miljø må være en varm, vennlig og innbydende atmosfære som legger til rette for sosialisering av småbarna gjennom å utvikle positive relasjoner med både barnehageansatte og jevnaldrende. De barnehageansatte støtter småbarna i å bygge relasjoner og vennskap, både på entil-en-basis og i små grupper. Små barn vil gi uttrykk for hvem de helst vil tilbringe tid sammen med. De lærer seg samfunnets spilleregler, som begynner med å dele, vise omsorg, vente på tur og lytte til andre når de leker ved siden av hverandre og bruker barnehagens materiell og lekeutstyr.

Emosjonelt miljø

Den pedagogiske atmosfæren som skapes i barnehagen, bør være varm, aksepterende, åpen og inkluderende. Personalet gir småbarna emosjonell støtte til å håndtere sine følelser på en positiv måte, slik at de føler seg trygge og sikre i læringsmiljøet. Småbarna vil føle seg «'som fisken i vannet' – som er en treffende beskrivelse av barn som har det bra» (Laevers mfl. 2005a:8). Et vidt spekter av ressurser, aktiviteter og opplevelser kan brukes til å støtte småbarna i å uttrykke hva de føler. Det kan være alt fra fysisk oppkvikkende til beroligende, terapeutiske aktiviteter og opplevelser. Bruk av «mindfulness» kan støtte opp om små barns trivsel, ettersom det hjelper dem med å slappe av, fokusere på øyeblikket og kjenne etter hvordan de føler seg.

Kognitivt miljø og språkmiljø

Et rikt kognitivt og språklig miljø gir småbarn nye og stimulerende ressurser og aktiviteter som engasjerer dem med problemløsning, utforsking og tilegnelse av nye kunnskaper. Gjennom konkrete opplevelser og samspill med barnehageansatte utvikles deres kommunikasjon og språk. Småbarna får mulighet til å oppdage, utforske og løse problemer, noe som fører til læring, selvstendig og/eller med støtte fra de voksne. Når de får tilgang til en rekke ulike situasjoner og opplevelser, støttes småbarna i utviklingen av både egen kompetanse og kommunikasjonen med andre.

3.4 Bemanning

Bemanningen er et vesentlig element i omsorgen for småbarn. Det er ikke alltid like lett å oppfylle bemanningskravene, for eksempel å ha nok barnehagelærere. Dessuten er det også viktig å sørge for at personalet har det bra, ettersom blide ansatte ofte fører til blide barn! Da gjelder det å skape et godt miljø, ikke bare for småbarna, men også for de voksne. Det fysiske miljøet er viktig når det gjelder de ansattes fysiske helse og sikkerhet, og de visuelle omgivelsene påvirker hvordan de oppfatter arbeidsmiljøet sitt. Arbeidsklimaet og organiseringen av arbeidet påvirker også den psykiske helsen, ettersom støtten de får, arbeidstidene, antallet barn per voksen og tilgjengelige muligheter kan ha innvirkning på hvordan de barnehageansatte føler seg, og på deres emosjonelle helsetilstand.

Personalets kvalifikasjoner, erfaring og opplæring

Personalet spiller en sentral rolle i småbarnas læring og utvikling, og det begynner med å ansette egnede medarbeidere som kan ivareta barnas behov. Har de ansatte de rette kvalifikasjonene, opplæringen, ferdighetene, erfaringen, kunnskapene og innsikten som skal til for å støtte vanskeligstilte småbarn og familiene deres? Ytterligere kontinuerlig etterutdanning kan være nødvendig for å støtte deres utvikling og innsikt i hvordan de skal ivareta behovene til småbarn som har færre muligheter.

Din profesjonelle rolle

Den barnehageansattes profesjonelle rolle kan variere fra land til land. Imidlertid omfatter arbeidet noen grunnleggende ansvarsområder som gjelder enhver barnehage. Eksempler på noen av den barnehageansattes ansvarsområder er:

- være en modell for god praksis overfor andre
- reflektere over arbeidet
- lede og motivere for endringer og innovasjon hva angår retningslinjer og praksis for på best mulig måte å ivareta småbarnas behov, rammeplanen og lovverket
- oppmuntre og støtte kolleger i deres utvikling av kunnskaper og innsikt i arbeidet med vanskeligstilte småbarn i barnehagen
- bygge positive relasjoner med barna og deres familier, med kolleger og andre fagpersoner

Dette kan knyttes til de fire pedagogiske elementene: kritisk tenkning, lesing og forskning, reflekterende praksis samt kompetanse og holdninger (jamfør trivselshjulet).

Når du tenker igjennom den barnehageansattes rolle, kan dimensjonene nedenfor være til hjelp for å identifisere faktorer i tilknytning til profesjonalitet og arbeidet i barnehagen.

«Profesjonalitetens dimensjoner:

- Kunnskaper – spesialkunnskap, unik ekspertise, erfaring
- Utdanning og opplæring – høyere utdanning, kvalifikasjoner, praktisk erfaring, forpliktelse til å delta i kontinuerlig etterutdanning
- Ferdigheter – kompetanse og relevans, oppgavens kompleksitet, kommunikasjon, vurdering
- Autonomi – opptakskrav, selvregulering og standarder, stemme i den offentlige debatten, evne til å bruke skjønn
- Verdier – ideologi, selvoppofrelse, entusiasme, tjenestevilje
- Etikk – etiske retningslinjer, moralsk integritet, konfidensialitet, pålitelighet, ansvarsfølelse
- Belønning – innflytelse, sosial status, makt, levebrød

(Brock, 2006:4)

Refleksjon:

Hvilket etterutdanningstilbud har du hatt tilgang til i det siste?

Hvordan representerer de ulike dimensjonene din profesjonalitet og profesjonelle rolle som barnehageansatt?

Hva er forskjellen på å være en profesjonsutøver og å opptre profesjonelt?

Hvilke standarder i ditt land identifiserer barnehageansatte som profesjonsutøvere?

Hvilke egenskaper synes du det er viktig for en barnehageansatt å ha?

Ordningen med primærkontakter

Bruken og fordelingen av personalet er avgjørende for å skape et trygt og sikkert miljø for småbarn og en trygg base de kan ha som utgangspunkt for utvikling og læring. Ordningen med primærkontakter innebærer at en person tildeles eller velges av barnet, og vedkommende påtar seg å være den nærmeste omsorgsgiveren og tilknyttingspersonen for barnet i barnehagen. Primærkontakten inngår i et positivt tillitsforhold med barnet og skaper en følelse av tilhørighet, omsorg og trygghet. Vedkommende gjør seg kjent med det lille barnet han/hun er primærkontakt for, og responderer sensitivt på barnas følelser, behov og interesser. Han/hun skal sørge for emosjonell trygghet og ivareta barnas intime fysiske behov.

«En primærkontakt har særlig ansvar for å arbeide med et lite antall barn og få dem til å føle seg trygge og ivaretatt, og samtidig bygge relasjoner med barnas foreldre. (...) Primærkontakten skal også samtale med foreldre for å være sikker på at barnas behov blir ivaretatt på en hensiktsmessig måte, og sørge for at registrert utvikling og fremgang deles med foreldre og andre fagpersoner etter behov» (DCSF, 2008:15).

Denne ordningen bygger på forskningsbaserte teorier av John Bowlby, forskerne James og Joyce Robertson samt Mary Ainsworth.

«Bowlby har hevdet at tilknytning har fire særlige kjennetegn:

1. **Opprettholdelse av nærhet** – ønsket om å være nær de menneskene vi føler oss knyttet til
2. **Trygg havn** – henvende seg til omsorgsgiveren for trygghet og trøst når noe oppleves skremmende eller truende
3. **Trygg base** – omsorgsgiveren fungerer som et trygt utgangspunkt barnet kan utforske omgivelsene fra
4. **Separasjonsangst** – engstelse som oppstår når omsorgsgiveren ikke er til stede»

(Cherry, 2012)

Det er viktig å kjenne til disse for å kunne støtte småbarn i tilvenningen til barnehagen og i tilknytningprosessen til sine primærkontakter (omsorgsgivere). I senere tid har ordningen med primærkontakter blitt anbefalt av Elinor Goldschmied i tilknytning til hennes konsulentarbeid i England, Italia og Spania. Hun har også utviklet *heuristisk lek*, en spesiell form for utforskende lek der spedbarn får utforske ulike naturmaterialer og hverdagsgjenstander ved hjelp av følesans, syn, hørsel.

Refleksjon:

Hvordan støtter miljøet ditt småbarns følelse av tilhørighet?

Hvordan støtter og ivaretar barnehageansatte i landet der du arbeider, småbarns intime behov?

Dimensjon 4 – Små barns utvikling og læring:

Barnehageansatte har innsikt i de utviklingsmessige milepælene som barn passerer i løpet av barnehagealderen, noe som gir dem hensiktsmessige forventninger om hvordan de kan støtte småbarns utvikling kontinuerlig.

«Alle barn har rett til liv og helse. Landets myndigheter må gjøre hva de kan for å sikre at barna overlever og utvikler seg til sitt fulle potensial» (UNICEF UK, 1989b: Artikkel 6, *vår oversettelse*).

Små barns utvikling og læring er viktig, og helt fra fødselen av utvikler de seg ulikt og i sitt eget unike tempo. Småbarn gjennomgår forutsigbare sekvenser der de lærer å beherske en rekke forskjellige oppgaver og ferdigheter. Disse er blitt utforsket i en rekke forskjellige teorier under fire læringsteoretiske hovedperspektiver:

1. Behavioristisk perspektiv
2. Kognitivt perspektiv
3. Humanistisk perspektiv
4. Sosial læringsteori

(Cooper, 2013)

Disse teoriene gir oss ulike perspektiv og rammeverk for å forstå hvordan barn utvikler seg og lærer.

Miljøet og de voksne som har omsorg for småbarn, påvirker og støtter opp om barnas læring og utvikling. Små barn lærer ved å få rikelige muligheter til å utforske, oppleve og lære å forstå omgivelsene. Denne dimensjonen hjelper barnehageansatte med å reflektere over tilbud og praksis, og kan brytes ned i de ulike aspektene ved utvikling og læring. Dette kan imidlertid også reflekteres over i et helhetlig perspektiv, ettersom alle områder innvirker på og informerer de andre.

4.1 Personlig, sosialt, emosjonelt og åndelig

Personlig utvikling er en livslang prosess med egenutvikling og egen vekst, som henger sammen med hvordan småbarn oppnår sitt fulle potensial gjennom identitet- og personlighetsutvikling, herunder selvfølelse, selvtillit og selvinnsett.

Sosial utvikling henger sammen med læring av ferdigheter som kreves for å samhandle med andre mennesker. Dette kan gjelde både med enkeltpersoner og i grupper. Sosiale ferdigheter omfatter at småbarna lærer seg å omgås andre, oppretter relasjoner, lærer seg å dele og vente på tur, samarbeider og responderer på andre.

Emosjonell utvikling handler om at småbarnet lærer seg å gi uttrykk for og kontrollere følelser på en sunn måte. Gjennom leken kan små barn bli kjent med sine egne følelser og lære seg å takle dem.

Småbarns åndelige behov kan ivaretas og fostres i forhold til deres utviklingsmessige modenhet. Åndelighet er svært nær knyttet til familiens livssyn og verdissyn, og det påvirker barnets forståelse av og bevissthet om seg selv og sin plass i verden. Dette støtter utforskning av følelser knyttet til hvor de kommer fra, og håndtering av emosjonelle situasjoner som sorg. I tråd med FNs barnekonvensjon artikkel 14 (tanke-, samvittighets- og religionsfrihet):

«Alle barn har rett til å tenke og tro hva de vil, og også til å utøve sin religion, så lenge de ikke hindrer andre mennesker i å nyte godt av sine rettigheter. Landets myndigheter må respektere foreldrenes rett til og ansvar for å veilede barnet etter hvert som det vokser til» (UNICEF UK, 1989b, *vår oversettelse*).

Disse elementene henger nært sammen, ettersom hvert enkelt aspekt innvirker på de øvrige.

Samhandling, engasjement og lek

Dette aspektet ved personlig, sosial, emosjonell og åndelig utvikling handler om hvordan du gir småbarna muligheter til å samhandle, samarbeide og involvere seg i hverandre og andre mennesker (jevnaldrende, søsken, personale, foreldre og omsorgsgivere), enten innenfor en gruppe eller i en individuell situasjon. Personalet opptre som gode rollemodeller ved å være et godt eksempel på hvordan man engasjerer seg og samhandler for å danne positive og tillitsfulle relasjoner med andre.

Gjennom leken legger de barnehageansatte til rette for at småbarna skal kunne uttrykke følelser og frustrasjoner i et trygt og positivt læringsmiljø, der de kan utvikle strategier for å takle nye og utfordrende situasjoner.

Tilknytning

Tilknytning er det nære forholdet og båndet som opprinnelig eksisterer mellom et barn og en forelder/omsorgsgiver, som gjør at barnet føler seg tryggere sammen med denne personen. Barnet vil vise tegn på sterk uro når det blir adskilt fra den aktuelle forelder/omsorgsgiveren. Teoretikere som John Bowlby, James og Joyce Robertson har gitt oss et rammeverk for å forstå barns behov for forutsigbarhet, stabilitet og trygghet, og hvilken betydning det får for barnas utvikling hvis disse behovene ikke ivaretas. Ordningen med primærkontakter innebærer at småbarna har en hovedomsorgsperson som har ansvaret for deres primære omsorgsbehov og får dem til å føle seg trygge og ivaretatt. Denne personen skal samtidig bygge et positivt tillitsforhold til barnas familie.

Tilvenning

Tilvenningen er en gradvis prosess der småbarnet opplever en overgang fra det kjente hjemmemiljøet til det nye miljøet i barnehagen. Denne prosessen dreier seg i hovedsak om gradvis tilknytning, etter hvert som de barnehageansatte blir de primære omsorgspersonene som støtter småbarna i overgangen, både i og utenfor barnehagen. Overganger som småbarn gjennomgår, kan være vertikale, for eksempel overgangen fra hjemmet til barnehagen, eller de kan være horisontale, som ved overgangen fra en aktivitet til en annen som en del av de daglige rutinene.

Måltider

Å spise sammen gir småbarna mulighet til å opprette relasjoner seg imellom og med de barnehageansatte, og til å styrke sin autonomi og selvstendighet etter hvert som de lærer å spise selv og bruke spiseredskaper. Dette hører også til dimensjon 7 og utdypes i håndboken om *Måltider i småbarnsgruppen*.

4.2 Kognisjon, språk og kommunikasjon

Kognitiv utvikling henger sammen med tenkning og ervervelse av ferdigheter som begrepsdannelse, problemløsning, kreativitet, fantasi, hukommelse, oppmerksomhet og konsentrasjon.

Språk og kommunikasjon er relatert til utviklingen av kommunikative ferdigheter gjennom tale (verbalspråk), ikke-verbal kommunikasjon (gester og kroppsspråk), lytting, lesing og skriving.

Oppmerksomhet og konsentrasjon

Dette aspektet dreier seg ikke utelukkende om oppmerksomhet og konsentrasjon, men også om ferdigheter som støtter dette, for eksempel begrepsdannelse, hukommelse og problemløsning, ettersom dette ikke ville opptre med mindre barnet konsentrerte seg eller var oppmerksom på det som foregikk.

Bruken av «sustained shared thinking» [vedvarende tankeutveksling] mellom voksne og barn, støtter samspill og samarbeid barn imellom, ettersom personalet tar del i problemløsning og åpner for at småbarna skal få uttrykke sine tanker og ideer. Bruk av åpne spørsmål som «hva» kan bidra ytterligere til dette. Spørsmål som «hvorfor» er imidlertid ikke alltid egnet for denne aldersgruppen.

Stemme og uttryksmåter

Dette aspektet er knyttet til dimensjon 5 og håndboken *Små barns stemme og uttryksmåter*. Her dreier det seg om hvordan de barnehageansatte lytter til barna og gir dem muligheter til å utvikle sine egne språklige og kommunikative ferdigheter. Det er viktig at de barnehageansatte er positive rollemodeller, og dette gjelder også måten de kommuniserer med foreldre og omsorgsperson(er).

Hjemmespråk og andrespråk

Dette aspektet er knyttet til dimensjon 6: Småbarns andrespråk og håndboken *Flerspråklighet i småbarnsgruppen*. Det er viktig at de barnehageansatte respekterer og fremmer bruken av småbarnas hjemmespråk for å støtte barnas språklige identitet og hjelpe dem med å utvikle tiltroen til språket som snakkes både i hjemmet og i vertsnasjonen.

4.3 Fysisk utvikling

Fysisk utvikling handler om utviklingen av kroppsbevegelser og kroppsbeherskelse, og omfatter både grovmotoriske (store) og finmotoriske (små) ferdigheter, balanse og romfølelse, kroppskoordinasjon og øye-håndkoordinasjon. Personalet legger til rette for at småbarna skal få være aktive og interaktive både inne og ute, slik at de kan utvikle koordinasjonsevne, balanse, romfølelse og ferdigheter i håndtere gjenstander og bevege seg.

Fysiske ferdigheter og holdninger

De fysiske ferdighetene er ferdighetene som småbarn tilegner seg og lærer seg å mestre, for eksempel balanse og koordinasjon, gjennom utvikling av positive holdninger til risikotaking, utfordringer og å prøve nye ting. De barnehageansattes rolle er å legge til rette for og gi barna muligheter til å utvikle disse fysiske ferdighetene og evnene, og samtidig utvikle barnas selvtillit og positive holdninger.

4.4 Atferd

Atferd og selvbeherskelse handler om hvordan småbarn utvikler forståelse for hva som er rett og galt, og hvorfor. Dette er nær knyttet til personlig, sosial, emosjonell og åndelig utvikling etter hvert som småbarna lærer seg hvordan deres egne handlinger påvirker menneskene de har rundt seg.

Følelsesmessig fleksibilitet

Følelsesmessig fleksibilitet handler om i hvilken grad det lille barnet lærer å takle følelser i belastende eller frustrerende situasjoner. Her spiller de barnehageansatte en viktig rolle i å skape muligheter for selvutfoldelse og innsikt i følelser.

Regulering av følelser og atferd

Her hjelper de barnehageansatte småbarna med å erkjenne hvilke følelser de opplever, og hjelper dem på en konstruktiv måte med å takle, beskrive og sette ord på de aktuelle følelsene.

Konfliktløsning

Små barn opplever konflikter når de skal lære å dele plass, materialer og leker med andre barn. Dette kan imidlertid være svært følelseladete opplevelser for barna, ettersom de ikke alltid ser behovet for å dele eller vente på tur. De kan bli svært utagerende og gjøre de andre barna vondt. Det amerikanske barnehageprogrammet High Scope har utviklet et utvalg av strategier som personalet kan bruke som en hjelp til å løse konflikter med småbarn. Metoden består av seks trinn for å hjelpe barna med å løse disputer og konflikter:

1. «Gå rolig bort og stopp eventuelle skadelige handlinger
2. Anerkjenn barnas følelser
3. Innhent informasjon
4. Omformuler problemet
5. Be om løsningsforslag og velg et i fellesskap
6. Vær forberedt på å gi oppfølgende støtte» (High Scope, 2016).

Refleksjon:

Identifiser noen av faktorene som kan påvirke småbarns utvikling og læring.

Hvilke strategier bruker du for å støtte opp om småbarns læring og utvikling?

Småbarnets trosbekjennelse

Hvis jeg vil ha det, er det mitt!

Hvis jeg har gitt deg det og ombestemmer meg senere, er det mitt!

Hvis jeg kan ta det fra deg, er det mitt!

Hvis jeg hadde det for litt siden, er det mitt!

Hvis det er mitt, vil det aldri tilhøre noen annen, uansett.

Hvis vi bygger noe sammen, er alle klossene mine!

Hvis det ligner på mitt, er det mitt!

Hvis det går i stykker eller må ryddes bort, er det ditt!

(Ukjent)

Dimensjon 5: Små barns stemme og uttrykksmåter

Dette er knyttet til håndboken *Små barns stemme og uttrykksformer*. Når du har studert den og besvart spørsmålene kan du bruke dem for å vurdere kvaliteten på barnehagens måte å lytte til og støtte opp om små barnas uttrykksformer.

Refleksjon:

Innhold i håndboken *Små barns stemme og uttrykksformer*:

- Hvilke ulike uttrykksformer har du observert?
- Hvordan kan du styrke småbarnas mulighet til å bli sett, hørt og forstått?

Dimensjon 6: Små barns andrespråk

Dette er knyttet til innhold i håndboken *Flerspråklighet i småbarnsgruppen*. Etter å ha lest den, kan du bruke vurderingsverktøyet for å identifisere på hvilke områder personalet bør gi økt støtte til barnas språk.

Refleksjon:

Innhold og materialer fra *Flerspråklighet i småbarnsgruppen*:

- Hvilke ressurser har dere til rådighet for å støtte opp om et eller flere språk i barnehagen der du arbeider?
- Hvordan identifiserer dere språkene som snakkes hjemme hos barna, og ivaretar dem i barnehagen der du arbeider?

Dimensjon 7: Små barns måltider

Dette er knyttet til håndboken *Måltider i småbarnsgruppen*. Etter å ha lest den, kan du bruke vurderingsverktøyet for å identifisere hvordan dere kan videreutvikle måltidene som en kulturell læringssituasjon.

Refleksjon:

Innhold og materialer fra *Barns måltider*:

- Hvordan støtter dere og opprettholder sunne spise- og drikkevaner?
- Hvordan oppmuntrer dere til selvstendige ferdigheter og valg under måltidene?

Henvisninger

All Party Parliamentary Group on Wellbeing Economics (2015) *Mindful Nation UK Report by the Mindfulness All-Party Parliamentary Group (MAPPG)*. [På nett] Tilgjengelig på: <http://themindfulnessinitiative.org.uk.pdf> (Access: 16th December 2015)

All Party Parliamentary Group on Wellbeing Economics (2014) *Wellbeing in four policy areas - Report by the All-Party Parliamentary Group on Wellbeing Economics*. [På nett] Tilgjengelig på: http://b.3cdn.net/nefoundation/ccdf9782b6d8700f7c_lcm6i2ed7.pdf (Access: 9th December 2015)

Bligh C., Chambers S., Davison C., Lloyd I., Musgrave J., O'Sullivan J. and Waltham S. (2013) *Well-being in the Early Years – Critical Approaches to the Early Years*. Northwich: Critical Publishing

Brock A. (2006) Dimensions of early years professionalism: Attitudes versus competences? *The Association for the Professional Development of Early Years Educators (TACTYC)*. [På nett] Tilgjengelig på: <http://www.tactyc.org.uk/pdfs/Reflection-brock.pdf> (Accessed: 5th February 2016)

Bronfenbrenner U. (1979) *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge: Harvard University Press

Brookfield S. (1995) *Becoming a Critically Reflective Teacher*. California: Jossey-Bass

Chapman A. (2016) *Maslow's Hierarchy of Needs*. [På nett] Tilgjengelig på:
<http://www.businessballs.com/maslow.htm> (Accessed: 19th January 2016)

Cherry K. (2012) *Attachment Styles: John Bowlby – Attachment Theory*. [På nett] Tilgjengelig på:
<http://psychology.about.com/od/loveandattraction/ss/attachmentstyle.htm> (Accessed: 8th February 2016)

Children Act 1989, [Online] Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents>
(Accessed: 3. januar 2016)

Cooper S. (2013) *Theories of Learning in Educational Psychology*. [På nett] Tilgjengelig på:
<http://www.lifecircles-inc.com/Learningtheories/learningmap.html> (Accessed: 1st February 2016)

Departament D'Educació (2010) Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya Núm. 5686 – 5.8.2010
[Online] Available at: <http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/5686/1104618.pdf> (Accessed: 1st February 2016)

Department for Children, Schools and Families. (2008) *Practice Guidance for the Early Years Foundation Stage*. [På nett] Tilgjengelig på:
http://www.foundationyears.org.uk/files/2011/10/EYFS_Practice_Guide1.pdf (Accessed: 8th February 2016)

Department for Education (2013) *More Affordable Childcare* [Online] Available at:
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/212671/More_Affordable_Childcare.pdf (Accessed: 3. januar 2016)

Department for Education (2014) *Early Years Pupil Premium and funding for two-year-olds*. [På nett] Tilgjengelig på:
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/323495/EY_Funding_ConDoc_-_Branded_final_with_foreword.pdf (Access: 15th December 2015)

Department for Education (2015) *Free childcare and education for 2 to 4-year-olds* [Online] Available at:
<https://www.gov.uk/help-with-childcare-costs/free-childcare-and-education-for-2-to-4-year-olds>
(Accessed 15th December 2015)

Department for Education and Skills (2003) *Every Child Matters – Summary*. Norwich: DfES [Online] Available at:
<http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130401151715/http://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/ECM-Summary.pdf> (Accessed: 3. januar 2016)

Department of Health (2009) *Healthy Child Programme: The two year review*. [På nett] Tilgjengelig på:
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/377800/dh_108329.pdf (Accessed: 15th February 2016)

Dewey J. (1938) *Experience and Education*. MacMillan

Elfer P., Goldschmied E. and Selleck D.Y. (2011) *Key Persons in the Early Years: Building Relationships for quality provision in early years settings and primary schools*. London: Routledge.

EURYDICE (2009) *Early Childhood Education and Care in Europe: Tackling Social and Cultural Inequalities*. European Commission

Foreldreutvalget for Barnehager (FUB) (2016a) *For foreldre med barn i barnehage*. [På nett] Tilgjengelig på: <http://www.fubhg.no/mobbing.179541.en.html> (Accessed: 15th February 2016)

Foreldreutvalget for Barnehager (FUB) (2016b) *Vaksne bagatelliserer mobbing i barnehagen*. [På nett] Tilgjengelig på: <http://www.fubhg.no/vaksne-bagatelliserer-mobbing-i-barnehagen.5824556-179541.html> (Accessed: 15th February 2016)

Generalitat de Catalunya Departament d'Ensenyament (2012) *Currículum i Orientacions Educació Infantil Primer Cicle*, [Online] Available at: <http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/5686/1104618.pdf>
http://ensenyament.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/colleccions/curriculum/curriculum_infantil.pdf (Accessed: 1st February 2016)

Goldschmied E. & Jackson S. (2004) *People under three: young children in day care*. 2nd ed. London: Routledge

Goldschmied E. (1992) *Heuristic Play with Objects*. London: National Children's Bureau

Harker L. (2006) *Shelter: More than one million children in England live in bad housing*. [På nett] Tilgjengelig på: http://www.engand.shelter.org.uk/_data/assets/pdf_file/0016/39202/Chance_of_a_lifetime.pdf (Accessed: 29th January 2016)

HighScope (2016) *Social Development: Learning to Resolve Conflicts*. [På nett] Tilgjengelig på: <http://highscop.org/Content.asp?ContentId=294> (Accessed: 1st February 2016)

Ipsos MORI (2011) *Children's Well-being in UK, Sweden and Spain: The Role of Inequality and Materialism* [Online] Available at: http://www.unicef.org.uk/Documents/Publications/IPsos_UNICEF_ChildWellBeingreport.pdf (Accessed: 3. januar 2016)

Laeringsmiljøseneteret - UiS (2016) *Mobbing I barnehagen* [Online] Available at: <http://laringsmiljosenteret.uis.no/barnehage/mobbing-i-barnehagen> (Accessed: 15th February 2016)

Laevers F. (2003) *The Project Experiential Education: Wellbeing and Involvement make the difference*. [På nett] Tilgjengelig på: <http://downloads.averbode.be/Microsites%20Algemeen%20DOWNLOADS/CEGO/CEGOeng/pdf/EXE%20-%20Well-being%20and%20involvement%20makes%20the%20difference.pdf> (Access: 15th December 2015)

Laevers F., Mieke D., De Bruyckere G., Declercq B. Moons J., Silkens K., Snoeck G. and Van Kessel M. (2005a) *Well-being and Involvement in Care Settings. A Process-oriented Self-evaluation Instrument*. SICS [Online] Available at:

<http://downloads.averbode.be/Microsites%20Algemeen%20DOWNLOADS/CEGO/CEGOeng/pdf/ZIKO%20Engels%20HL.pdf> (Access: 15th December 2015)

Laevers F. (2005b) *Experiential Education – Deep Level Learning in Early Childhood and Primary Education*. University of Leuven

Marmot M. (2010) *Strategic Review of Health Inequalities in England Post-2010. Fair Society, Healthy Lives: The Marmot Review Executive Summary*. [På nett] Tilgjengelig på: <https://www.instituteofhealthequity.org/...marmot-review/fair-society-healthy-lives-executive-summary.pdf> (Accessed: 9th February 2016)

Moyles J. (2010) *The Excellence of Play. 3rd Edition*. Berkshire: Open University Press

Paul, R. and Elder, L. (2013) *The Foundation for Critical Thinking* [On line] Available at: <https://www.criticalthinking.org> (Accessed: 16th December 2015)

Parker L. (2012) *The Early Years Health and Safety Handbook*. London: Routledge

Siraj-Blatchford I., Sylva K., Muttock S., Gilden R. and Bell D. (2002) *Researching Effective Pedagogy in the Early Years (REPEY)*. London: DfES

Siraj I., Kingston D. and Melhuish E. (2015) *Assessing Quality in Early Childhood Education and Care - Sustained Shared Thinking and Emotional Wellbeing Scale for 2 – 5 year olds provision*. London: IOE Press.

State of New South Wales, Department of Education and Training (2006) *A basic introduction to child development theories*. [På nett] Tilgjengelig på: http://lrrpublic.cli.det.nsw.edu.au/lrrsecure/sites/lrrview/7401/documents/theories_outline.pdf (Accessed: 1st February 2016)

Statham, J. and Chase, E. (2010) *Childhood Well-being: A Brief Overview*. Loughborough: Childhood Well-being Research Centre. [On line] Available at: <https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/Child-Wellbeing-Brief.pdf> (Accessed 16th December 2015)

Sutherland H. and Dallal J. (2008) 'A 'Grow model' for work based learning' in Rawlings A. (2008) *Studying Early Years Guide to Workbased Learning*. McGraw-Hill OU Press pp 52 – 53

Sutton Trust and University of Oxford (2014) *Sound Foundations: A Review of the Research Evidence on Quality of Early Childhood Education and Care for Children Under Three*. [På nett] Tilgjengelig på: <https://temp Suttontrust.files.wordpress.com/2014/01/sound-foundations-jan2014.pdf> (Access: 15th December 2015)

Sylva K., Melhuish E., Sammons P., Siraj-Blatchford I. and Taggart B. (2004) *The Effective Provision of Pre-school Education (EPPE) Project: Findings from preschool to the end of Key Stage 1*. [På nett] Tilgjengelig på: https://www.ioe.ac.uk/RB_Final_Report_3-7.pdf (Accessed: 15th January 2016).

TODDLER Project (2010-2013) *Towards Opportunities for Disadvantaged and Diverse Learners on the Early-childhood Road*. European Union, Lifelong Learning Programme, Comenius, [61609-LLP-I-2010-NO-COMENIUS-CMP]. [På nett] Tilgjengelig på: <http://www.toddlerineurope.eu> (Accessed: 15th December 2015)

TODDLER Project (2013a) *Report - Promoting the Wellbeing of Toddlers within Europe*. Tilgjengelig på: <http://www.toddlerineurope.eu> (Accessed: 15th December 2015)

UNICEF (1989a) *Convention on the Rights of the Child*. Tilgjengelig på: http://www.unicef.org.uk/Documents/Publication-pdfs/UNCRC_PRESS200910web.pdf (Accessed: 3. januar 2016)

UNICEF UK (1989b) *A summary of the UN Convention on the Rights of the Child*. Tilgjengelig på: http://www.unicef.org.uk/Documents/Publication-pdfs/UNCRC_summary.pdf (Accessed: 1st February 2016)

UNICEF (2000) *A League Table of Child Poverty in Rich Nations*. Tilgjengelig på: <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/repcard1e.pdf> (Accessed: 3. januar 2016)

UNICEF (2005) *Report Card 6: Child Poverty in Rich Countries 2005: The proportion of children living in poverty has risen in a majority of the world's developed economies*. Tilgjengelig på: <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/repcard6e.pdf> (Accessed: 19th January 2016)

UNICEF (2007) *Report Card 7: Child poverty in perspective: An overview of child well-being in rich countries*. Available at: <http://www.unicef.org/media/files/ChildPovertyReport.pdf> (Accessed: 3. januar 2016)

UNICEF (2010) *Report Card 9: The children left behind: A league table of inequality in child well-being in the world's rich countries*. Tilgjengelig på: http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc9_eng.pdf (Accessed: 19th January 2016)

UNICEF (2013) *Report Card 11: Child Well-Being in Rich Countries*. Tilgjengelig på: http://www.unicef.org.uk/Images/Campaigns/FINAL_RC11-ENG-LORES-fnl2.pdf (Accessed: 15th December 2015)

UNICEF (2014) *Report Card 12: Children of the Recession: The impact of the economic crisis on child well-being in rich countries*. Tilgjengelig på: <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc12-eng-web.pdf> (Accessed: 19th January 2016)

World Health Organisation (2016) Available at: <http://www.who.int/en/> (Accessed: 9. 2. 2016)

World Health Organisation (2008) *The Commission calls for closing the health gap in a generation: Health equity through action on the social determinants of health*. [På nett] Tilgjengelig på: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/43943/1/9789241563703_eng.pdf (Accessed: 11th February 2016)

